

II

HISTORICKÉ PŘÍPADY PORUŠOVÁNÍ PRÁVNÍCH PRINCIPŮ SMLOUVY O PENĚŽNÍM DEPOSITU IRREGULARE

V této kapitole na různých příkladech ukážeme, jak bankéři v průběhu dějin porušovali tradiční právní principy iregulárního deposita, a probereme důvody, proč regulační mechanismy společnosti těmto přečinům nedokázaly zabránit. Zvážíme také roli vlád v tomto procesu. Vlády se zdaleka nesnažily úzkostlivě chránit vlastnická práva: nemístné aktivity bankéřů podporovaly téměř od samého začátku a udělovaly jim výjimky a privilegia s cílem využít tyto aktivity pro vlastní účely. Odtud pramení blízká spolupráce a solidarita tradičně přítomná (a stále existující) ve vztazích mezi státem a bankovními institucemi. Abychom porozuměli, proč různé pokusy právně ospravedlnit přečiny v bankovníctví selhaly, musíme nejdříve správně pochopit právně zkažený původ částečných rezerv z peněžních bankovních vkladů. Pokusy o jejich ospravedlnění pak prozkoumáme v kapitole 3.

1 ÚVOD

V předchozí kapitole jsme předložili jasnou a koherentní právní podstatu smlouvy o peněžním iregulárním depositu. Ti, kdo od počátku přijímali peníze od svých spoluobčanů do úschovy, bez pochyby znali povinnosti, které na sebe brali, konkrétně střežit s péčí dobrého rodiče tantundem, aby bylo stále k dispozici vkladateli. Přesně to je význam povinnosti pečovat o uloženou věc zakotvené ve smlouvě o depositu zastupitelného statku. Právní podstata smlouvy o iregulárním depositu je jasná a snadno pochopitelná, lidská podstata je ovšem nedokonalá a slabá. Je tedy pochopitelné, že příjemci peněžních vkladů byli v pokušení svoji povinnost porušit a sami použít peníze, které měly být stále k dispozici jiným. Toto pokušení bylo velmi silné: bankéři mohli pracovat s velkými sumami peněz, aniž by to vkladatelé zjistili; a pokud je investovali dobře, mohly tyto peníze generovat značný zisk či úrok, který si bankéři mohli ponechat, aniž by někoho otevřeně poškodili.¹ Vzhledem ke slabosti lidské podstaty a téměř neodolatelnému pokušení bankéřů lze pochopit, že tradiční principy péče o vklady, na nichž je založena smlouva o peněžním depositu, byly od samého počátku skrytě porušovány. Kromě toho si většina občanů i většina úřadů pověřených vynucováním

¹ Máme na mysli nejzjevnější zdroj zisku, který byl počáteční motivací bankéřů ke zpronevěře peněz od vkladatelů. V kapitole 4 probereme zdroj mnohem větších zisků: schopnost bankéřů emitovat peníze nebo tvořit půjčky a vklady z ničeho. Výsledný zisk je nezměrně větší; jelikož ale vzniká v abstraktním procesu, je jisté, že ani sami bankéři si onoho procesu nebyli plně vědomi až do velmi pozdního okamžiku ve vývoji financí. Fakt, že tomuto druhému typu zisku nerozuměli a pouze jej intuitivně odhalili, ovšem neznamená, že jej nedokázali plně využít. V kapitole 4 vysvětlíme, jak porušení tradičních právních principů praktikováním bankovníctví částečných rezerv umožňuje tvořit z ničeho půjčky, jejichž splacení je poté vyžadováno v tvrdé hotovosti (a ještě s úrokem!). Krátce řečeno, máme co do činění se stálým a výsadním zdrojem financování v podobě vkladů, které bankéři vytvářejí z ničeho a neustále používají pro vlastní účely.

morálních a právních principů tohoto fenoménu vzhledem k abstraktní a matoucí podstatě peněžních vztahů až na vzácné výjimky nepovšimla. A když přestupky a podvody začaly vyplouvat na povrch a začaly být lépe chápány, instituce bankovníctví už fungovaly tak dlouho a získaly takovou moc, že bylo prakticky nemožné tuto korupci účinně potlačit. Navíc to, jak úřady postupně objevily nezměrnou moc bank tvořit peníze, vysvětluje, proč se ve většině případů vlády nakonec staly spolupachateli bankovního podvodu tím, že bankéřům udělovaly privilegia a legalizovaly jejich nepatřičné aktivity výměnou za možnost podílet se, přímo či nepřímo, na jejich enormních ziscích. Tímto způsobem zavedly důležitý alternativní zdroj státního financování. Toto narušení tradiční povinnosti státu definovat a bránit majetková práva podpořila neustálá enormní potřeba vlád získávat další zdroje, vzhledem k jejich historické nezodpovědnosti a nedostatku finanční kontroly. Vznikla tak stále dokonalejší symbióza či společný zájem vlád a bankéřů – vztah, který do značné míry existuje i dnes.

Navzdory složitosti uvedené situace jí ale někteří bystří myslitelé již dávno porozuměli. Doktor Saravia de la Calle ve své knize *Instrucción de mercaderes* přisuzuje ničivé účinky bankovníctví skutečnosti, že

nenasytná chamtivost člověka dokonale potlačila jeho strach z Boha a jeho stud; věřím dokonce, že je to kvůli nedbalosti duchovních i světských vůdců republiky.²

Trpí-li Saravia de la Calle nějakou slabostí, pak je to jeho přílišná shovívavost k vůdcům. Správně přisuzuje podvod při iregulárním depositu lidské slabosti či závisti, ale vůdce činí zodpovědnými pouze za jejich „nedbalost“, se kterou nedokázali nepravostem zabránit. Historické události ovšem ukazují, že vlády nejenže vykazovaly nepopiratelnou nedbalost, ale

² Luis Saravia de la Calle, *Instrucción de mercaderes* (Medina del Campo: Pedro de Castro, 1544; Madrid: Colección de Joyas Bibliográficas, 1949), kap. 8, s. 179.

navíc v mnoha případech velké zisky z bankovního „podnikání“ jasně a explicitně využily. Kromě toho uvidíme, že v dalších případech vlády poskytly výměnou za určité protislužby bankéřům privilegia umožňující provádět jejich aktivity bez trestně, a navíc dokonce vytvořily vládní banky s cílem využít příslušné zisky *přímo*.

I když se bankovní činnosti vyvinuly před dlouhou dobou a prakticky souběžně s objevením peněz, úsvitem obchodu a prvními kroky v dělbě práce³, uvedeme a ilustrujeme poru-

³ Archeolog Lenor Mant objevil v ruinách Babylonu hliněnou destičku s nápisem dosvědčujícím obchod mezi městy a použití obchodních a finančních způsobů platby. Tabulka zmiňuje člověka jménem Ardu-Nama (výstavce z města Ur), který přikazuje Marduk-Bal-at-Iribovi (dlužníkovi) z města Orkoe zaplatit jménem Ardu-Nama v určitém termínu částku čtyř min a patnácti šekelů stříbra Bel-Abal-Iddinovi. Dokument je datován 14. Arakhsamna v druhém roce vlády Nabonaida. Výzkumník Hilprecht pak objevil v rozvalinách města Nippur celkem 730 pálených hliněných destiček s nápisy, které jsou považovány za část archivu banky, která ve městě existovala v roce 400 př. n. l. a jmenovala se Nurashu a synové (viz „Origen y desenvolvimiento histórico de los bancos“, v *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* [Madrid: Editorial Espasa-Calpe, 1979], sv. 7, s. 477). Joaquín Trigo nám zase kromě výše uvedených informací sděluje, že kolem roku 3300 př. n. l. chrám v Uruku vlastnil půdu, kterou využíval, přijímal oběti a vklady a poskytoval půjčky zemědělcům a obchodníkům s obilím a dobyt看, čímž se stal první bankou v dějinách. V Britském muzeu také nacházíme destičky zaznamenávající finanční operace banky Egibiho synové. Sled destiček ukazuje, že od dob Asyřanů po více než 180 let instituci ovládala skutečná finanční dynastie. Chammurapiho zákoník usnadnil převod vlastnictví a striktně reguloval práva s ním spojená stejně jako obchodní činnost – omezil úrokové míry a dokonce zavedl veřejné půjčky za 12,5 procenta. Regulovány byly i společenské smlouvy, stejně jako vedení účtů o činnosti. Indické právní dílo Manu Smriti také zmiňuje bankovní a finanční operace. Krátce řečeno, zachované záznamy ukazují, že finanční operace se vykytovaly už mezi lety 2300 a 2100 př. n. l., i když rozmach „bankovního“ podnikání začal mezi lety 730 a 540 př. n. l., kdy asyrská a novobabylonská dynastie zajistily bezpečný obchod, jenž dal vzniknout specializovaným bankám. Tato činnost se rozšířila i do Egypta a odtud později do antického Řecka. (Joaquín Trigo Portela, „Historia de la banca“, kapitola 3 v *Enciclopedia práctica de la banca* [Barcelona: Editorial Planeta, 1989], sv. 6, zvláště s. 234–237).

šování tradičních právních principů iregulárního deposita bankéři a veřejnými orgány na třech historických případech: řecko-římském světě, středomořských obchodních městech raného středověku a počátku renesance a konečně na vzniku prvních důležitých vládních bank s počátkem v 17. století. Je nutno dodat, že vývoj bankovníctví v těchto třech oddělených historických případech vyústil do značné míry ve stejné charakteristické výsledky. Vskutku v každém případě vidíme, že jakmile lidé začali porušovat tradiční právní principy, dostavily se škodlivé důsledky nejen v podobě krachů bank, ale i v podobě hlubokých finančních a ekonomických krizí. V následujících historických příkladech jsou páčány stejné podvody následované stejnými typickými stadii a výsledky a stejnými neúspěšnými pokusy vynutit dodržování tradičních principů péče o vklady. Nevyhnutelně následují stejné škodlivé účinky a tento proces se opakuje znovu a znovu až do dnešních dnů. Prozkoumejme nyní porušování principů a spolupráci veřejných orgánů na bankovních podvodech v průběhu dějin.

2

BANKOVNICTVÍ V ŘECKU A ŘÍMĚ

V antickém Řecku vystupovaly jako banky chrámy – půjčovaly peníze jednotlivcům a monarchům. Z náboženských důvodů byly chrámy považovány za nedotknutelné a staly se poměrně bezpečným útočištěm pro peníze. Kromě toho měly vlastní ozbrojence na svoji obranu a jejich bohatství budilo důvěru vkladatelů. Z finančního hlediska patřily mezi nejdůležitější řecké chrámy Apollónův v Delfách, Artemidin v Efesu a Héřin v Samu.

TRAPEZITEI ČILI ŘEČTÍ BANKÉŘI

Naštěstí máme k dispozici jisté dokumentární zdroje ohledně řeckého bankovníctví. Prvním a možná nejdůležitějším je

Trapezitica,⁴ napsaná Isokratem kolem roku 393 př. n. l.⁵ Jde o řeč před soudem, v níž Isokratés hájí zájmy syna oblíbence Satyra, krále Bosporu. Syn obviňuje athénské bankéře Passia ze zpronevěry jemu svěřeného peněžního vkladu. Passio byl bývalým otrokem jiných bankéřů (Antisthena a Archetrata), jejichž důvěru si získal a jejichž úspěch dokonce překonal, za což mu bylo uděleno athénské občanství. Isokratova soudní

⁴ Raymond de Roover připomíná, že dnešní termín bankéř má původ ve Florencii, kde se bankéři nazývali buď *banchieri*, nebo *tavolieri*, protože při práci seděli za lavicí (*banco*) nebo za stolem (*tavola*). Stejná logika byla i za terminologií užívanou v antickém Řecku, kde se bankéři nazývali *trapezitei*, protože jejich pracovištěm byla *trapeza* neboli stůl. Z tohoto důvodu je Isokratova řeč „O bankovní záležitosti“ tradičně známá jako *Trapezitica*. Viz Raymond de Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963), s. 15. Velký Diego de Covarrubias y Leyva zase uvádí, že odměnu placenou směnárníkům za výměnu peněz Řekové označovali jako *collybus*, a směnárníci se proto nazývali *collybisté*. Penězoměnci byli také označováni jako *nummularii* a *argentarii*, stejně jako *trapezitei*, *mensularii* nebo bankéři, protože kromě směňování peněz prováděli i mnohem ziskovější obchodní činnost: přijímali peníze do úschovy a půjčovali za úrok peníze vlastní i cizí.

Viz kapitolu 7 v *Veterum collatio numismatum*, vydáno v *Omnium operum* v Salamance v roce 1577.

⁵ Isokratés byl jedním ze antických *macróbioi* a dožil se bezmála sta let (436–338 př. n. l.). Jeho život začal v posledních letech klidné athénské nadvlády nad Persií a trval po dobu peloponéské války, nadvlády Sparty a Théb a makedonské expanze, která skončila bitvou u Chairóneie, v níž Filip II. Makedonský v roce Isokratova úmrtí porazil Délský námořní spolek. Isokratův otec Theodoros byl příslušníkem střední třídy, kterému jeho dílna na flétny přinesla značné bohatství a dovolila mu dát svým dětem vynikající vzdělání. Zdá se, že mezi přímými Isokratovými učiteli byli Theramines, Gorgiás a zvláště Sókrates (v dialogu *Faidros* je pasáž, kde Platón ústy Sókrata chválí mladého Isokrata, patrně ironicky, a předvídá mu velkou budoucnost). Isokratés byl logografem; tj. psal právní proslovy pro jiné (lidi, kteří předkládali žalobu nebo hájili svá práva) a později si v Athénách otevřel školu rétoriky. Pro více informací o Isokratovi viz Juan Manuel Guzmán Hermida: „Introducción General“ k *Discursos* (Madrid: Biblioteca Clásica Gredos, 1979), sv. 1, s. 7–43.

řeč popisuje Passiův pokus přivlastnit si vklady svěřené jeho bance: Passio zneužil nesnází vkladatelů a neváhal kvůli tomu lhát, padělat a krást smlouvy, uplácet atd. Tato řeč je každopádně pro naše téma natolik důležitá, že stojí za to věnovat úsilí detailnímu pohledu na některé její pasáže.

Isokratés začíná svoji argumentaci poukazem na to, jak riskantní je žalovat bankéře, protože

smlouvy s bankéři jsou uzavírány bez svědků a poškození se musí vydat všanc těmto lidem, *kteří mají mnoho přátel, pracují s velkými částkami peněz a díky svému povolání se jeví být důvěryhodnými.*⁶

Je zajímavé zamyslet se nad tím, jak bankéři vždy využívali veškerý svůj společenský vliv a moc (které jsou enormní, vzhledem k počtu a postavení osob, které od nich dostávají úvěry nebo jim dluží protislužby), aby obhájili svá privilegia a pokračovali ve své podvodné činnosti.⁷

⁶ Isokratés, „Sobre un asunto bancario“, v *Discursos I*, s. 112.

⁷ Více než 2200 let po Isokratovi pensylvánský senátor Condy Raguet také rozpoznal velkou moc bankéřů a to, jak ji používají, aby zastrašili protivníky a aby jakýmkoli možným způsobem odradili vkladatele od vybírání jejich vkladů a znemožnili tyto výběry, mimo jiné v marné naději vyhnout se krizím. Condy Raguet došel k závěru, že tento tlak je téměř nesnesitelný a že

nezávislý člověk, který není ani akcionářem, ani dlužníkem, který by se odvážil nutit banky jednat podle práva, by byl pronásledován jako nepřítel společnosti.

Viz Raguetův dopis Ricardovi datovaný 18. dubna 1821, vydaný v David Ricardo, *Minor Papers on the Currency Question 1805–1823*, Jacob Hollander, ed. (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1932), s. 199–201. Stejnou myšlenku téměř o tři staletí dříve vyjádřil Saravia de la Calle, který uvedl překážky, jež bankéři vytvářeli, aby vkladatelům zabránili vybrat svoje peníze, a proti kterým si málokdo dovolil protestovat, a zmínil

tisíce dalších ponížení, kterým vystavujete ty, kteří přicházejí vybrat od vás svoje peníze; zadržujete je, nutíte je ztrácet peníze čekáním a vyhrožujete jim zaplatit ve slabé měně. Tímto způsobem je nutíte dát vám vše, co chcete. Našli jste tento způsob

Isokratés vysvětluje, že jeho klient, který plánoval vydat se na cestu, uložil v Passiově bance velmi vysokou částku peněz. Když se po řadě dobrodružství Isokratův klient vydal vybrat svoje peníze, bankéř prohlásil, že je „toho času bez prostředků a nemůže je tedy vyplatit“. Bankéř ovšem, místo aby přiznal svoji situaci, veřejně popřel existenci jakéhokoli vkladu či dluhu ve prospěch Isokratova klienta. Když klient, velmi překvapený jeho chováním, od Passia znovu vyžadoval platbu, bankéř

si zakryl obličej, zaplakal a řekl, že jej hospodářské obtíže donutily odepřít mi můj vklad, ale že se mi peníze pokusí brzy vrátit; žádal mne, abych se nad ním slitoval a udržel jeho nešťastnou situaci *v tajnosti*, aby se nepřišlo na to, že spáchal podvod.⁸

Je tedy zjevné, že v řeckém bankovníctví, jak Isokratés uvádí ve svém proslovu, byli bankéři, kteří přijali peníze do péče a úschovy, povinni opatrovat je tak, že je udržovali k dispozici zákazníkům. Z tohoto důvodu se považovalo za podvod, pokud peníze použili pro vlastní účely. Velmi příznačný je navíc

krádeže, protože když přicházejí vybrat svoje peníze, nedovolí si požadovat hotovost, ale namísto toho peníze ponechají u vás, aby vynesly mnohem větší a ďábelštější zisky. (*Instrucción de mercaderes*, s. 183)

Richard Cantillon uvádí seznam triků používaných bankéři k oddálení výplaty deposit ve své *Essai sur la nature du commerce en général* (Londýn: Fletcher Gyles, 1755), s. 425–426. A konečně i Marx zmiňuje strach a úctu, kterou bankéři ve všech budí. Cituje tato ironická slova G. M. Bella:

Svraštělé čelo bankéře na něj má větší vliv než morální přesvědčování jeho přátel; netřese se před podezřením z podvodu nebo sebemenšího lživého tvrzení, strachy, že vzbudí podezření, v jehož důsledku by jeho bankovní služba mohla být omezena nebo zrušena? Rada bankéře je pro něj důležitější než rada kněze. (Karl Marx, *Capital*, sv. 3: *The Process of Capitalist Production as a Whole*, Friedrich Engels, ed., Ernest Untermann, překl. [Chicago: Charles H. Kerr and Company, 1909], s. 641)

⁸ Isokratés, „Sobre un asunto bancario“, s. 114 a 117.

pokus udržet tento typ podvodu *v tajnosti*, aby byla zachována důvěra lidí v bankéře, a ti tak mohli pokračovat v podvodné činnosti. Z Isokratovy řeči můžeme také vyvodit, že u Passia nešlo o ojedinělý případ podvodu, pokusu přivlastnit si za příznivých okolností peníze klienta, ale že měl potíže s vrácením peněz, protože neudržoval stoprocentní rezervní poměr, uložené peníze používal pro soukromé obchody, a nezbylo mu jiné „východisko“ než veřejně popřít počáteční existenci vkladu.

Isokratés pokračuje v proslovu dalšími slovy klienta, který uvádí:

Jelikož jsem si myslel, že incidentu lituje, ustoupil jsem a řekl mu, aby našel způsob, jak mi vrátit peníze a zachovat si tvář. O tři dny později jsme se setkali a oba slíbili uchovat v tajnosti, co se stalo (svůj slib porušil, jak zjistíte později v mé řeči). Souhlasil plout se mnou do Pontu a vrátit mi zlato tam, aby smlouvu zrušil co nejdále od svého města; tak by nikdo odsud nezjistil podrobnosti zrušení smlouvy a on by po návratu zpět mohl říci, cokoli by chtěl.

Passio nicméně popírá existenci oné dohody, postará se o zmizení otroků, kteří jí byli svědky, a padělá a krade potřebné dokumenty, aby dokázal, že klient u něj měl namísto vkladu dluh. Vzhledem k tajnosti, s jakou bankéři prováděli většinu svých činností, a tajnému charakteru většiny vkladů⁹ nebyli používáni svědci a Isokratés byl nucen přijít s nepřímými svědky, kteří věděli, že vkladatel vzal velkou sumu peněz a použil služeb Passiovy banky. Svědci navíc věděli, že si vkladatel vyměnil víc než tisíc statérů za zlato krátce před tím, než měl sporný vklad být proveden. Isokratés dále tvrdí, že největší šanci přesvědčit soudce o existenci vkladu a o tom, že

⁹ Řekové rozlišovali mezi peněžními vklady na požádání (*phanerá ousía*) a neviditelnými vklady (*aphanés ousía*). Ono rozlišení patrně označovalo, jestli vklad a jeho výše byly veřejně známy, tedy ne to, zda peníze byly nebo nebyly neustále k dispozici vkladateli (v obou případech měly být). Pokud byly známy, peníze mohly být zabaveny či zkonfiskovány většinou z daňových důvodů.

si jej Passio pokusil přivlastnit, má argument, že Passio vždy odmítal

vydat otroka, který o vkladu věděl, k výsledku mučením. Jaký silnější důkaz ve smlouvách s bankéři existuje? Nepoužíváme při jednání s nimi svědků.¹⁰

I když nemáme žádné dokumenty dokládající rozsudek v tomto procesu, je jisté, že Passio byl buď usvědčen, nebo dospěl ke smíru s žalující stranou. V každém případě se zdá, že poté už jednal řádně a znovu si ve městě získal důvěru. Jeho dům zdědil jeho bývalý otrok Phormio, který úspěšně převzal jeho podnik.

Další zajímavé informace o činnosti bankéřů v Řecku najdeme v soudním proslovu, který napsal Démosthénés ve prospěch Phormia. Démosthénés uvádí, že Passio měl v době svojí smrti pohledávky z poskytnutých úvěrů v hodnotě padesáti talentů a z této částky „jedenáct talentů pocházelo z bankovních deposit“. I když není jasné, zda šlo o termínované vklady nebo vklady na požádání, Démosthénés dodává, že zisky bankéře byly „nejisté a pocházely z peněz ostatních“. Démosthénés dochází k závěru, že „mezi lidmi, kteří pracují s penězi, je obdivuhodné, je-li osoba známá jako tvrdě pracující, zároveň i poctivá“, protože „úvěr náleží všem a je nejdůležitějším kapitálem pro podnikání“. Krátce řečeno, bankovníctví bylo založeno na důvěře vkladatelů, poctivosti bankéřů, na skutečnosti, že by bankéři měli vždy udržovat k dispozici vkladatelům peníze uložené jako vklady na požádání, a na faktu, že peníze zapůjčené bankám za účelem dosažení zisku by měly vždy být užity tak opatrně a smysluplně, jak jen to jde. V každém případě ale existuje mnoho náznaků, že řečtí bankéři tyto pokyny ne vždy dodržovali a že používali peníze z vkladů na požádání pro vlastní potřebu, jak to popsal Isokratés v řeči *Trapezitica* a jak ve své řeči na obhajobu Phormia uvádí Démosthénés o jiných bankéřích (kteří v důsledku takových činností

¹⁰ Isokratés, „Sobre un asunto bancario“, s. 116.

zbankrotovali). To byl případ Aristolocha, jenž vlastnil pole, „které koupil, zatímco dlužil peníze mnoha lidem“, stejně jako o Sosynoma, Timodema a dalších, kteří zkrachovali, a „když bylo třeba zaplatit věřitelům, jimž dlužili peníze, všichni pozastavili platby a vydali věřitelům své majetky“¹¹.

Démosthénés napsal i další proslovy, jež poskytují důležité informace o bankovníctví v Řecku. Tak například v řeči „Proti Olympiodorovi, za odškodné“¹² výslovně uvádí, že jistý Como

uložil nějaké peníze jako depositum na požádání v bance Heraklida a peníze byly utraceny za pohřeb a další rituální obřady a na stavbu památníku mrtvému.

V tomto případě zemřelý provedl vklad na požádání, který vybrali jeho dědici, jakmile zemřel, aby uhradili náklady na pohřeb. Další informace o bankovní praxi nabízí Démosthénés v řeči „Proti Timótheovi, kvůli dluhu“, v níž potvrzuje, že

bankéři mají ve zvyku činit záznamy o částkách, které vydali, o účelu těchto prostředků, a o vkladech lidí, takže částky vydané a částky uložené jsou zapsány a údaje použity při vyrovnávání účetních záznamů.¹³

Tato řeč přednesená v roce 362 př. n. l. je první, která dokládá, že bankéři vedli účetní záznamy o vkladech a výběrech

¹¹ Démosthénés, *Discursos privados I*, Biblioteca Clásica Gredos (Madrid: Editorial Gredos, 1983), s. 157–180. Úryvky z textu se nacházejí na stranách 162, 164 a 176 výše uvedeného vydání. Pro informace o krachu řeckých bank viz Edward E. Cohen, *Athenian Economy and Society: A Banking Perspective* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1992), s. 215–224. Zdá se ovšem, že Cohen nerozumí způsobu, jak bankovní úvěrové expanze zapříčinily ekonomické krize ovlivňující solventnost bank.

¹² Démosthénés, *Discursos privados II*, Biblioteca Clásica Gredos (Madrid: Editorial Gredos, 1983), s. 79–98. Úryvek zmíněný v hlavním textu je na straně 86.

¹³ *Ibid.*, s. 99–120. Citovaný úryvek je na s. 102.

peněz svých klientů.¹⁴ Démosthénés rovněž vysvětluje, jak fungovaly šekovatelné účty. Z tohoto druhu účtu banky prováděly platby třetím stranám podle pokynů vkladatelů.¹⁵ Jako právní důkaz v tomto konkrétním případě Démosthénés

uváděl bankovní knihy, požadoval pořízení kopií a poté, co jsem je ukázal Frasieridovi, jsem mu dovolil knihy prozkoumat a zaznamenat částku dluženou tímto člověkem.¹⁶

A konečně, Démosthénés končí svoji řeč vyjádřením svého znepokojení nad tím, jak časté jsou krachy bank, a nad velkým pobouřením lidí proti zbankrotovaným bankéřům. Krachy bank ovšem chybně přisuzuje lidem, kteří

v těžkých situacích vyžadují úvěry a věří, že by jim půjčka měla být poskytnuta na základě jejich pověsti; jakmile se ovšem hospodářsky zotaví, peníze nevrátí zpět a pokoušejí se namísto toho o podvod.¹⁷

Démosthénův komentář musíme interpretovat v kontextu právního proslovu, v němž svoje argumenty předkládá. Účelem řeči bylo právě obžalovat Timóthea za nesplacení bankovního úvěru. Žádali bychom příliš, kdybychom očekávali, že Démosthénés zmíní, že většina krachů bank nastala, protože bankéři porušovali svoji povinnost střežit vklady na požádání, používali peníze sami a vkládali je do soukromých obchodů až do bodu, kdy jim veřejnost z nějakého důvodu přestala věřit, pokusila se svoje vklady vybrat, a ke svému značnému rozhořčení zjistila, že peníze nejsou k dispozici.

¹⁴ G. J. Costouros, „Development of Banking and Related Book-Keeping Techniques in Ancient Greece“, *International Journal of Accounting* 7, č. 2 (1973): 75–81.

¹⁵ Démosthénés, *Discursos privados II*, s. 119.

¹⁶ *Ibid.*, s. 112.

¹⁷ *Ibid.*, s. 120.

Z různých výzkumů vyplynulo, že řečtí bankéři obvykle věděli, že by měli udržovat stoprocentní rezervní poměr z vkladů na požádání. To by vysvětlovalo nedostatek důkazů o platbách úroků z těchto vkladů, stejně jako historicky doložený fakt, že v Athénách banky obvykle nebyly považovány za zdroj úvěrů.¹⁸ Klienti prováděli vklady z důvodů bezpečnosti a očekávali od bankéřů, že vklady uschovají a budou o ně pečovat a poskytnou dodatečné výhody v podobě snadno doložitelných pokladních služeb a plateb třetím stranám. Fakt, že toto byly základní principy legitimního bankovníctví, ovšem nezabránil velké skupině bankéřů podlehnout pokušení přivlastnit si (poměrně ziskově) deposita – podvodné činnosti, jež byla relativně bezpečná, dokud lidé bankéřům důvěřovali, ale která byla v dlouhém období předurčena skončit bankrotem. Jak navíc doložíme různými historickými příklady, síť podvodných bankéřů pracujících v rozporu s obecnými právními principy s částečnými rezervami způsobují úvěrovou

¹⁸ Stephen C. Todd ohledně athénské bankovníctví uvádí, že:

banky nebyly vnímány jako zjevný zdroj úvěru ... je zarážející, že ze stovek půjček doložených v dobových zdrojích pouze jedenáct pocházelo od bankéřů; a neexistuje vskutku žádný důkaz, že by vkladatel za normálních okolností mohl očekávat, že od banky obdrží úrok. (S. C. Todd, *The Shape of Athenian Law* [Oxford: Clarendon Press, 1993], s. 251)

Bogaert potvrzuje, že bankéři neplatili za vklady na požádání žádné úroky a dokonce za jejich úschovu a správu vybírali poplatek:

Les dépôts de paiement pouvaient donc avoir différentes formes. Ce qu'ils ont en commun est l'absence d'intérêts. Dans aucun des cas précités nous n'en avons trouvé des traces. Il est même possible que certains banquiers aient demandé une commission pour la tenue de comptes de dépôt ou pour „l'exécution des mandats“. (Raymond Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques* [Leyden, Nizozemsko: A. W. Sijthoff, 1968], s. 336)

Bogaert také zmiňuje absenci jakýchkoli náznaků, že bankéři v Athénách udržovali určitý částečný rezervní poměr. („Nous ne possédons malheureusement aucune indication concernant l'encaisse d'une banque antique“, s. 364), i když víme, že různí bankéři, včetně Pisona, jednali podvodně a stoprocentní rezervy neudržovali. Ve výsledku v mnoha případech nebyli schopni platit a zbankrotovali.

expanzi¹⁹ nekrytou reálnými úsporami, což vede k umělým, inflačním ekonomickým boomům, které se nakonec obrací v krize a ekonomické recese, při nichž jsou banky nevyhnutelně náchylné krachovat.

Raymond Bogaert zmiňuje periodické krize, jež postihovaly bankovníctví v antickém Řecku, konkrétně hospodářské a finanční recese let 377–376 a 371 př. n. l., během nichž zkrachovaly (kromě jiných) banky Timodema, Sosynoma a Aristolocha. Přestože tyto recese byly spuštěny útokem Sparty a vítězstvím Théb, objevily se po jasném procesu inflační expanze, v němž hrály ústřední roli podvodné banky.²⁰ Historické záznamy také zachycují vážnou bankovní krizi, která proběhla v Efesu po revoltě proti Mithridatovi. Tato krize přiměla veřejné činitele poskytnout bankovnímu odvětví jeho první výslovné historicky doložené privilegium, které zakládalo desetiletý odklad splatnosti vkladů.²¹

Podvodná činnost bankéřů byla v každém případě mimořádně „zisková“, dokud nebyla objevena a banky nezkrachovaly. Víme například, že Passiův příjem dosahoval 100 min neboli jednoho a dvou třetin talentu. Profesor Trigo Portela odhadl, že tato suma v kilogramech zlata by dnes odpovídala téměř dvěma milionům dolarů ročně. To se nezdá jako mimořádně vysoká částka, ale ve skutečnosti byla poměrně senzační, vzhledem k tomu, že většina lidí žila na úrovni pouhého přežití, jedla pouze jednou denně a její jídelníček se skládal z obilovin a zeleniny. V době jeho smrti dosahovalo Passiovo

¹⁹ Vidíme tedy, že peněžní zásoba v Athénách se skládala z bankovních závazků („deposit“) a hotovosti v oběhu. Rozsah růstu podílu bank na této peněžní zásobě bude záviset na objemu a rychlosti bankovních úvěrů, podílu těchto prostředků, které jsou bezprostředně nebo nakonec znovu uloženy v trapezai, a na délce vkladů v čase a jejich kolísavosti. (Cohen, *Athenian Economy and Society*, s. 13)

²⁰ Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, s. 391–393.

²¹ *Ibid.*, s. 391.

bohatství šedesáti talentů; při konstantní hodnotě zlata by dnes tato částka dala téměř 44 milionů dolarů.²²

BANKOVNICTVÍ V HELÉNISTICKÉM SVĚTĚ

Helénistické období, zvláště ptolemaiovský Egypt, bylo přelomovým bodem v historii bankovníctví – byla vytvořena první vládní banka. Ptolemaiovci si brzy uvědomili, jak ziskové jsou soukromé banky, a místo aby sledovali podvodné činnosti bankéřů a zasahovali proti nim, rozhodli se na panující situaci vydělat otevřením vládou provozované banky, která by fungovala s „prestíží“ státu.

Přestože zde nikdy neexistoval skutečný vládní monopol na bankovníctví a soukromé banky (nejčastěji provozované Řeky) i nadále fungovaly, prosperita Egypta zabezpečila státní bance vedoucí úlohu. Rostovtzeff si všimá, že ptolemaiovská banka také vyvinula sofistikovaný účetní systém:

Zdokonalené účetnictví založené na dobře definované odborné terminologii nahradilo poněkud primitivní účetnictví Athén čtvrtého století.²³

Několik archeologických průzkumů odhaluje, jak rozšířené bylo bankovníctví během helénistického období v Egyptě. Neúplný dokument nalezený ve městě Tebtunis obsahuje denní účetní záznamy venkovské banky v provincii Herakleopolis

²² Trigo Portela, „*Historia de la banca*“, s. 238. Raymond Bogaert naproti tomu odhaduje Passiův roční příjem v době před jeho smrtí na devět talentů, několikanásobně výše:

Cela donne en tout pour environ 9 talents de revenus annuels. On comprend que le banquier ait pu constituer en peu d'années un important patrimoine, faire des dons généreux à la cité et faire les frais de cinq triérchies. (Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, s. 367 a také Cohen, *Athenian Economy and Society*, s. 67)

²³ Michael Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* (Oxford: Oxford University Press, 1953), sv. 1, s. 405.

a ukazuje nečekaně vysoký počet vesničanů, kteří, ať již byli zemědělci či ne, obchodovali přes banky a prováděli platby ze svých deposit a bankovních účtů. Relativně bohatých lidí bylo málo a většina zákazníků bank byli maloobchodníci a místní řemeslníci, obchodníci s plátnem, textilní dělníci, krejčí, stříbrotepci a dráteník. Dluhy byly v souladu se starou egyptskou tradicí často spláceny ve zlatě a surovém stříbře. Mezi doloženými zákazníky banky byli také obchodníci s obilím, olejem a dobyt看, řezník a mnoho hostinských. Ptolemaiovská vládní banka, soukromé banky i chrámy spravovaly různé formy deposit. Podle Rostovtzeffa bankéři přijímali vklady na požádanou i úročené termínované vklady. Termínované vklady byly teoreticky investovány do

úvěrových transakcí různého druhu – půjček se zajištěním cenými papíry, zástav, hypoték a zvláštního, velmi oblíbeného typu – námořních půjček.²⁴

Soukromé banky spravovaly vklady svých klientů a zároveň umísťovaly vlastní peníze do vládní banky.

Hlavní inovací egyptského bankovníctví byla centralizace: vytvoření vládní centrální banky v Alexandrii s pobočkami v nejdůležitějších městech, takže soukromé banky, pokud byly dostupné, hrály v hospodářství země druhotnou úlohu. Podle Rostovzeffa tato banka spravovala daňové příjmy, také přijímala soukromé prostředky a vklady od běžných klientů a investovala volné peníze ve prospěch vlády. Je tedy téměř jisté, že byl používán systém částečných rezerv a že obrovské zisky banky si přivlastnili členové ptolemaiovské dynastie. Zenónovy dopisy poskytují rozsáhlé informace o tom, jak banky přijímaly peníze od klientů a udržovaly je na vkladech. Sdělují nám také, že Apollonius, ředitel centrální banky v Alexandrii, prováděl osobní vklady v různých pobočkách královské banky. Všechny tyto zdroje ukazují, jak často jednotlivci používali banku k provádění vkladů i plateb. Platba dluhů

²⁴ Michael Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* (Oxford: Oxford University Press, 1957), sv. 2, s. 1279.

pomocí bank se navíc díky jejich vysoce vyvinutému účetnímu systému stala velmi pohodlnou, protože o transakcích existoval oficiální záznam – důležitý důkazní materiál v případě soudního sporu.

Helénistický bankovní systém přežil ptolemaiovskou dynastií a s malými změnami byl zachován během římské nadvlády. Ptolemaiovské centralizované bankovníctví však mělo jistý vliv na římskou říši: kuriózním faktem je, že Dio Cassius ve své dobře známé řeči Maecenas obhajuje vytvoření římské vládní banky, která by nabídla úvěry všem (zvláště majitelům půdy) za rozumnou úrokovou míru. Banka by získala kapitál z výnosů z veškerého státního majetku.²⁵ Cassiův návrh nebyl nikdy uveden do praxe.

BANKOVNICTVÍ V ŘÍMĚ

Jelikož neexistují latinské ekvivalenty řeči Isokrata a Démosthena, nejsou římské banky zdokumentovány stejně detailně jako jejich řecké protějšky. Z římského práva ovšem víme, že bankovníctví a peněžní iregulární depositum byly velmi rozvinuté a již jsme probrali (v kapitole 1) právní úpravu, kterou v této oblasti poskytli klasičtí římstí právníci. Římští *argentarii* skutečně nebyli oprávněni použít *tantundem* vkladů, jak se jim zachtělo, ale měli povinnost střežit je s nejvyšší péčí. Právě proto peněžní deposita nevynášela úrok a teoreticky neměla být zapůjčována, i když vkladatel mohl bance dát oprávnění použít peníze k provedení plateb jeho jménem. Podobně bankéři přijímali termínované „vklady“, které byly ve skutečnosti půjčkami bance (neboli smlouvami *muttum*). Ty vynášely úrok a dávaly bankéřům právo prostředky použít, jak uznali za vhodné, po dobu trvání dohodnutého termínu. Odkazy na takovou praxi se objevují už v roce 350 př. n. l. v komediích, jako byly Plautovy *Captivi*, *Asinaria* a *Mostellaria* a Terentiova *Phormio*, kde najdeme rozkošné dialogy popisující finanční

²⁵ Ibid., s. 623.

operace, zúčtování, účetní zůstatky, použití šeků a tak dále.²⁶ Každopádně se zdá, že práce odvedená profesionálními právníky lépe upravila římské bankovníctví a poskytla přinejmenším jasnější představu o tom, co je a co není legitimní. To ovšem není žádnou zárukou, že bankéři se chovali poctivě a zdrželi se používání peněz z vkladů na požádání pro vlastní obohacení. Existuje dokonce psaná odpověď Hadriána obchodníkům v Pergamu, kteří si stěžovali na protiprávní požadavky a obecnou nepoctivost svých bankéřů. Psaný dokument z města Mylasa určený císaři Septimu Severovi obsahuje výnos městské rady a občanů mající za cíl regulovat činnost místních bankéřů.²⁷ To vše naznačuje, že existovali bezohlední bankéři (i když možná méně často, než bylo běžné v helénistickém světě), kteří zpronevřovali prostředky vkladatelů a nakonec zkrachovali.

KRACH BANKY KŘEŠTANA CALLISTA

Kuriózním příkladem podvodného bankovníctví je případ Callista I., papeže (217–222 n. l.) a svatého, který, když byl otrokem křesťana Carpophora, jednal jeho jménem jako bankéř a přijímal vklady od ostatních křesťanů. Zbankrotoval ovšem, a byl chycen svým pánem při pokusu uprchnout. Nakonec byl omilostněn na žádost těch samých křesťanů, které podvedl.²⁸

²⁶ Například v Plautově hře *Captivi* čteme: „Subducam ratunculam quantillum argenti mihi apud trapezitam sied“ (tj. „vstupuji, protože potřebuji spočítat, kolik peněz mám ve své bance“). Citováno Knutem Wicksellem v *Lectures on Political Economy* (Londýn: Routledge and Kegan Paul, 1935), sv. 2, s. 73.

²⁷ Trigo Portela, „Historia de la banca“, s. 239.

²⁸ Mimořádný fakt, že příslušník bankovní profese se nakonec stal papežem a později svatým, by z Callista I. zdánlivě dělal dobrého patrona. Callistus byl bohužel špatným příkladem coby bankéř, který zneužil dobrou víru svých křesťanských bližních. Místo něj je patronem bankéřů sv. Karel Boromejský (1538–1584), milánský arcibiskup. Byl synovcem a pronotářem Giovanniho Angela Medici (papeže Pia IV.) a jeho svátek je 4. listopadu.

Refutatio omnium haeresium, dílo přisuzované Hippolytovi a nalezené v klášteře na hoře Athos v roce 1844 podává detailní zprávu o Callistově bankrotu.²⁹ Stejně jako opakující se krize, jež postihovaly Řecko, i krach Callistovy banky přišel po výrazném inflačním boomu následovaném vážnou krizí důvěry, poklesem hodnoty peněz a krachem mnoha obchodních a finančních podniků. Vše se odehrálo mezi lety 185 a 190 n. l. za vlády císaře Commoda.

Hippolytus líčí, jak Callistus, tehdy otrok křesťana Carphora, založil jeho jménem bankovní podnik a přijímal vklady hlavně od vdov a křesťanů (skupiny, jejichž vliv a počet členů již rostl). Callistus si ovšem peníze podvodně přivlastnil, a jelikož nebyl schopen je na požádání vrátit, snažil se uprchnout po moři a dokonce se pokusil o sebevraždu. Po řadě dobrodružství byl zbičován a odsouzen k těžké práci v dolech na Sardinii. Nakonec byl zázračně propuštěn, když Marcia, milenka císaře Commoda a sama křesťanka, použila svůj vliv. O třicet let později, v roce 217, jako svobodný člověk, byl vybrán jako sedmnáctý papež a nakonec zemřel mučednickou smrtí, vhozen do studny pohany během veřejných nepokojů 14. října 222.³⁰

Nyní můžeme porozumět tomu, proč dokonce Svátí otcové ve svých Apoštolských konstitucích nabádali bankéře, aby byli poctiví a aby odolávali mnoha svým pokušením.³¹ Tyto mravní domluvy varující bankéře před pokušením a připomínající jim jejich povinnosti byly mezi ranými křesťany používány neustále a někteří se je dokonce pokusili vystopovat až zpět k Písmu svatému.

²⁹ Hippolytus, *Hippolytus Wercke*, sv. 2: *Refutatio omnium haeresium* (Lipsko: P. Wendland), 1916.

³⁰ Juan de Churrua, „La quiebra de la banca del cristiano Calisto (c. a. 185–190)“, *Seminarios complutenses de derecho romano*, únor–květen 1991 (Madrid, 1992), s. 61–86.

³¹ „Ginesthe trapezitai dókimoi.“ („Bankéři, musíte být čestní!“) Viz „Orígenes y movimiento histórico de los bancos“, v *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* (Madrid: Espasa Calpe, 1973), sv. 7, s. 478.

SOCIETATES ARGENTARIAE

Sdružení bankéřů či *societates argentariae* byla zvláštností bankovníctví v římském světě. Kapitál na jejich vytvoření poskytl finanční příspěvky od členů a na tento kapitál se spoléhalo při placení dluhů. Jelikož ale banky byly předmětem zvláštního veřejného zájmu, římské právo stanovovalo, že členové *societates argentariae* musí ručit za deposita všemi svými aktivy.³² Společné a neomezené ručení členů bylo tedy obecným principem římského práva, jehož účelem bylo minimalizovat účinky případného podvodu spáchaného bankéři a chránit právo vkladatele získat svoje peníze kdykoli zpět.³³

Argentarii vedli svůj obchod ve zvláštním místě zvaném *taverna*. Jejich účetní knihy zaznamenávaly transakce na vrub

³² Viz Manuel J. García-Garrido, „La sociedad de los banqueros (societas argentaria)“, v *Studi in honore di Arnaldo Biscardi* (Miláno 1988), sv. 3, zvláště s. 380–383. Neomezené ručení členů bankovních sdružení bylo ustanoveno, kromě jiných, i ve výše zmíněném textu od Ulpiana (*Digesta*, 16, 3, 7, 2–3) a také v pasáži z Papiniana (*Digesta*, 16, 3, 8), kde se vyžaduje, aby peníze na splacení dluhů podvodných bankéřů byly strženy nejen z „uložených prostředků nalezených v aktivech bankéře, ale také ze všech podvodnickových aktiv“ (*Cuerpo de derecho civil romano*, sv. 1, s. 837). Někteří soudobí autoři také navrhli návrat k principu neomezeného ručení bankéřů coby pobídky, aby peníze spravovali obezřetně. Tento požadavek ale není nutnou ani postačující podmínkou dosažení solventního bankovního systému. Není nutný, protože stoprocentní povinné rezervy by eliminovaly bankovní krize a hospodářské recese účinněji. A není postačující, protože i kdyby podílníci bank měli neomezené ručení, ke krizím a recesím by při praktikování částečných rezerv stále nevyhnutelně docházelo.

³³ Některé velké a vlivné chrámy pokračovaly ve svojí druhé roli coby banky i pod vládou římské říše. Mezi nimi chrám na Délu, v Delfách a v Sardách (Artemidin) a především v Jeruzalémě, kde Židé, bohatí i chudí, tradičně ukládali peníze. V tomto kontextu musíme interpretovat Ježíšovo vyhnání penězoměnců z Jeruzalémského chrámu, jak jej popisuje Nový zákon. V Matoušovi 21:12–16 se dočteme, že Ježíš vešel do chrámu a

zpřevracel stoly směnárníků i stánky prodavačů holubů; řekl jim: „Je psáno: ‚Můj dům bude zván domem modlitby‘, ale vy z něho děláte doupeř lupičů.“

a ve prospěch šekovatelných účtů jejich zákazníků. Účetní knihy římských bankéřů byly také přípustné jako důkaz u soudu a musely být vedeny podle *editio rationum*, kde bylo stanoveno, jak mají být účty datovány a spravovány.³⁴ Bankéři byli také nazýváni *mensarii*, od slova *mensa* čili pultu, u kterého

Marek 11:15–17 nabízí téměř identický popis. Jan 2:14–16 je poněkud více explicitní a sděluje nám, jak Ježíš poté, co vstoupil do dvorany chrámu,

našel prodavače dobytka, ovcí a holubů i *penězoměnce, jak sedí za stoly*. Udělal si z provazů bič a všechny z chrámu vyhnal, i s ovcemi a dobytkem, *směnárníkům rozházel mince, stoly zpřevracel*. (Citováno z českého ekumenického překladu, pozn. překl.)

Překlad těchto úryvků bible není příliš přesný a stejnou chybu najdeme i v překladu *Digest* od Garcíi del Corral. Místo „penězoměnců“ by zde měli být „bankéři“, což přesněji odpovídá doslovnému významu latinského vydání bible (Vulgata), v níž Matoušovo podání zní následovně:

Et intravit Iesus in templum et eiiciebat omnes vendentes et ementes in templo, et *mensas numulariorum*, et cathedras vendentium columbas evertit: et dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum. (*Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Alberto Colunga a Laurencio Turrado, eds. [Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1994], Matouš 21:12–13, s. 982)

Tyto evangelické texty potvrzují, že Jeruzalémský chrám fungoval jako skutečná banka, kde široká veřejnost, ať už majetná, či chudá, prováděla vklady. Ježíšovo vyklizení chrámu může být interpretováno jako protest proti nepravostem majícím kořeny v nezákonné činnosti (jak víme, tyto nepravosti měly podobu používání peněz z vkladů). Kromě toho tyto odkazy z bible ilustrují symbiózu, která již tehdy panovala mezi bankéři a veřejnými činiteli, protože jak hlavní kněží, tak učitelé práva byli Ježíšovým chováním pobouřeni. (Všechny kurzívy v citacích byly samozřejmě přidány.) Ohledně důležitosti Jeruzalémského chrámu jako depositní banky Židů viz Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, sv. 2, s. 622.

³⁴ Jean Imbert ve svojí knize *Historia económica (de los orígenes a 1789)*, španělský překlad Armando Sáez (Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1971), s. 58, poukazuje na to, že

praescriptio bylo ekvivalentem dnešních šeků. Když kapitalista dal bance příkaz provést jeho jménem platbu, bankéř tak učinil po předložení bankovního dokumentu zvaného praescriptio.

původně prováděli svoji směnářenskou činnost. Podobně jako dnešní bankovní licence, i *mensa* mohla být převedena. V Římě ovšem bylo předmětem převodu oprávnění provozovat činnost (udělené státem), jelikož stát vlastnil prostory, kde se bankovní činnosti prováděly. Převod mohl zahrnovat veškerý nábytek a vybavení taverny a také finanční aktiva a pasiva. Bankéři navíc vytvořili cech, který měl chránit jejich společné zájmy a získal od císařů, zejména od Justiniána, významná privilegia. Některá z těchto privilegií se objevují v *Corpus Juris Civilis*.³⁵

Ekonomický a společenský rozklad římského impéria byl výsledkem vládní inflační politiky, která znehodnotila měnu, a stanovení maximálních cen za nezbytné statky, které zase způsobilo všeobecný nedostatek těchto statků, finanční zruinování obchodníků a vymizení obchodu mezi různými částmi říše. To byl také konec bankovnictví. Většina bank zkrachovala během krizí třetího a čtvrtého století n. l. V pokusu zabránit hospodářskému a společenskému úpadku říše byla přijata další donucovací a intervencionistická opatření, což dále zrychlilo proces rozpadu a umožnilo barbarům (které římské legie opakovaně porážely a po léta držely na uzdě) zpustošit a dobýt zbytky starého a prosperujícího římského impéria. Pád klasického římského světa začal dlouhé období středověku a až o téměř osm staletí později bylo bankovnictví znovu objeveno v italských městech pozdního středověku.³⁶

³⁵ Viz například *Nová ústava 126* o „bankovních smlouvách“, edikt 7 („Dekret a předpis řídící smlouvy bank“) a edikt 9, „O bankovních smlouvách“, vše vydáno Justiniánem a zahrnuto v *Novelách* (viz *Cuerpo de derecho civil romano*, sv. 6, s. 479–483, 539–544 a 547–551).

³⁶ Vynikající shrnutí příčin pádu římské říše najdeme v díle Ludwiga von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, Scholar's Edition (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1998), s. 761–763. [Česky *Lidské jednání* (Praha: Liberální institut, 2006), s. 687–689, pozn. překl.] Budeme také citovat podle více rozšířeného třetího vydání (Chicago: Henry Regnery, 1966), s. 767–769.

3

BANKOVNICTVÍ V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

Pád římské říše znamenal vymizení většiny jejího obchodu a feudalizaci ekonomických a společenských vztahů. Enormní omezení obchodu a dělby práce zasadilo finančním činností, zvláště bankovním, konečnou ránu. Účinky tohoto omezení přetrvaly několik staletí. Pouze kláštery, bezpečná centra hospodářského a společenského rozvoje, mohly sloužit jako strážci ekonomických zdrojů. V této souvislosti je důležité zmínit činnost templářů, jejichž řád byl založen v roce 1119 v Jeruzalémě, aby chránil poutníky. Templáři vlastnili významné finanční zdroje ukořistěné při svých vojenských taženích a jako odkaz feudálních knížat a pánů. Jelikož byli činní v mezinárodním měřítku (měli více než devět tisíc středisek a dvě velitelství) a byli vojenským a církevním řádem, byli templáři bezpečnými správci vkladů a měli velkou morální autoritu, kterou si vysloužili důvěru lidí. Pochopitelně začali přijímat jak regulární, tak iregulární deposita od jednotlivců, kterým za ně účtovali poplatky. Templáři také prováděli převody prostředků a účtovali při tom určitou částku za jejich transport a ochranu. Kromě toho poskytovali půjčky ze svých vlastních zdrojů a neporušovali princip péče o vklady na požádání. Řád dosáhl rostoucí prosperity, která vyvolala strach a závist mnoha lidí, až se jej francouzský král Filip IV. Sličný rozhodl rozpustit. Představené (mezi nimi i velmistra Jacquese de Molay) rozkázal upálit na hranici s hlavním cílem přivlastnit si všechno bohatství řádu.³⁷

³⁷ Viz například knihu Julese Piqueta *Des banquiers au Moyen Age: Les Templiers, Étude de leurs opérations financières* (Paříž, 1939) citovanou Henrim Pirenem v jeho práci *Histoire Économique et Sociale Du Moyen Age* (Paříž: Presses Universitaires de France, 1969), s. 116 a 219. Piquet má za to, že v záznamech templářů vidí počátky podvojného účetnictví, a dokonce primitivní formu šeku. Zdá se ovšem, že templářské účetní postupy byl nanejvýše přímými předchůdci podvojného účetnictví, které později, v roce 1494, formalizoval významný benátský mnich Luca Pacioli, přítel Leonarda da Vinci. Jedna banka v Pise používala podvojný účetnictví již v roce 1336, stejně jako rodina

Konec 11. a začátek 12. století přinesl mírné oživení podnikání a obchodu, hlavně mezi italskými městy u Jadranu (zvláště Benátkami), Pisou a později Florencií. Tato města se specializovala na obchod s Konstantinopolí a s Orientem. Výrazný finanční rozmach těchto měst pak vedl k oživení bankovníctví, a vzorec, který jsme pozorovali v klasickém světě, se opakoval. Bankéři skutečně nejprve respektovali právní principy převzaté z Říma a prováděli svoje podnikání v souladu se zákonem, aniž by protiprávně užívali prostředky z vkladů na požádání (tj. iregulárních deposit peněz). Pouze peníze přijaté jako půjčky (tj. *termínované* „vklady“) bankéři použili nebo dále půjčili, a to pouze během dohodnuté lhůty.³⁸ Začali ovšem znovu pociťovat pokušení využít peníze z vkladů na požádání. Šlo o postupný proces, který vedl k nepravostem a obnovení bankovníctví částečných rezerv. Veřejné orgány obvykle nebyly schopny vymoci dodržování právních principů a v mnoha případech dokonce udělovaly privilegia a licence, aby podpořily nemístné aktivity bankéřů a profitovaly z nich formou půjček i daňových příjmů. Dokonce vytvořily

Masariů (výběřích daní v Janově) v roce 1340. Nejstarší evropská účetní kniha, o níž máme důkazy, vznikla v jedné florentské bance a datuje se do roku 1211. Viz G. A. Lee, „The Oldest European Account Book: A Florentine Bank Ledger of 1211“, v *Accounting History: Some British Contributions*, R. H. Parker a B. S. Yamey, eds. (Oxford: Clarendon Press, 1994), s. 160–196.

³⁸ Rané depositní banky přinejmenším teoreticky nebyly diskontními nebo úvěrovými bankami. Nevytvářely peníze, ale provozovaly systém stoprocentních rezerv, jaký by dnes rádi viděli někteří monetaristé. Přecherpání vkladu bylo zakázáno. V praxi se tyto standardy ukázaly být těžko udržitelnými, zvláště v případě veřejné nouze. Taula de Valencia málem použila vklady na koupi pšenice pro město v roce 1567. V roce 1590 byly provedeny nelegální převody ve prospěch městských úředníků a při několika příležitostech byly poskytnuty i nelegální půjčky samotnému městu. (Charles P. Kindleberger, *A Financial History of Western Europe*, 2. vyd. [Oxford: Oxford University Press, 1993], s. 49)

vládní banky (jako například barcelonskou Vkladovou banku, *Taula de Canvi*, a další, jež probereme později).³⁹

OŽIVENÍ DEPOSITNÍHO BANKOVNICTVÍ VE STŘEDOMOŘSKÉ EVROPĚ

Abbott Payson Usher ve svém monumentálním díle *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe*⁴⁰ studuje postupný vznik bankovníctví částečných rezerv během pozdního středověku, procesu založeného na porušení následujícího obecného právního principu: musí být zachována plná disponibilita *tantundem* vkladateli. Podle Ushera začali někteří soukromí bankéři používat peníze vkladatelů pro svůj vlastní prospěch až ve třináctém století; dali tak vzniknout bankovníctví částečných rezerv a jím poskytovaným možnostem úvěrové expanze. Usher kromě toho v rozporu s rozšířeným názorem věří, že to byla nejvýznamnější událost v historii bankovníctví, spíše než vznik emisních bank (ke kterému každopádně došlo až v mnohem pozdější době – pozdním 17. století). Jak uvidíme v kapitole 4, vydávání bankovek bez finančního krytí a půjčování prostředků z vkladů na požádání

³⁹ Islámské právo během středověku, zvláště na Pyrenejském poloostrově, rovněž zakazovalo bankéřům použít iregulární deposita pro vlastní potřebu. Viz například *Compendio de derecho islámico* (Risála, Fí-l-Fiqh) od španělsko-arabského právníka desátého století, Ibn Abí Zayda zvaného Al Qayrawání, vydáno s podporou Jesúse Riosalida (Madrid: Editorial Trotta, 1993). Na s. 130 najdeme následující formulaci právního principu: „Kdo použije peněžní vklad k provádění obchodů, páchá odsouzeníhodný čin, ale použije-li vlastní peníze, smí si ponechat zisk“. (Viz také s. 214–215, kde je stanoveno, že v případě skutečné půjčky – mutua – nemůže věřitel peníze vybrat dle libosti, ale pouze na konci sjednané lhůty; islámský právní koncept peněžního deposita je blízkou paralelou konceptu římského iregulárního deposita.)

⁴⁰ Abbott Payson Usher přednášel ekonomii na Harvardově univerzitě a je autorem oslavovaného díla *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1943).

mají zcela shodné ekonomické účinky, podobu bankovníctví však v průběhu dějin utvářela spíše druhá než první z těchto praktik. Usher uvádí, že: „historie emisních bank až donedávna zamlžovala důležitost řádného depositního bankovníctví ve všech jeho podobách, ať už primitivní, či moderní“. Uzavírá ironickým poukazem na nezaslouženou důležitost, jakou ekonomové přisuzují emisním bankám oproti starším, ale stejně škodlivým aktivitám vkladových bank:

poptávka po oběživu a teoretický zájem problémem vyvolaný významně podpořily mylné představy o relativní důležitosti bankovek a vkladů. Stejně jako francouzští diplomaté v diplomatické krizi osmnáctého století „objevili“ Pyreneje, teoretici bankovníctví v polovině století devatenáctého „objevili“ vklady.⁴¹

Usher stále znovu ukazuje, že moderní bankovní systém vznikl na základě bankovníctví částečných rezerv (které je samo výsledkem podvodu a součinnosti vlády, jak Usher detailněji ilustruje příkladem pozdně středověkého katalánského bankovního systému), a ne na základě emisních bank, jež se objevily mnohem později.

Usher poukazuje na to, že první banky v Janově 12. století ve svých účetních knihách jasně rozlišovaly vklady na požádání a „termínované“ vklady a ty druhé zaznamenávaly jako půjčky (mutua).⁴² Bankéři ovšem později začali vklady na požádání postupně využívat pro vlastní prospěch, a dali tak vzniknout možnostem expanze přítomným v bankovním systému; konkrétně schopnosti tvořit vklady a poskytovat půjčky z ničeho. Barcelonská depositní banka je toho příkladem. Usher odhaduje, že hotovostní rezervy banky se rovnaly 29 procentům celkových vkladů. To znamená, že její schop-

⁴¹ Ibid., s. 9 a 192.

⁴² „Ve všech těchto janovských soupisech je také sada dokumentů, v nichž jsou přijaté peníze výslovně označeny jako půjčka (mutuum).“ Ibid., s. 63.

nost úvěrové expanze byla 3,3násobkem jejích hotovostních rezerv.⁴³

Usher také zdůrazňuje, že veřejní činitele na různých úrovních nedokázali vymoci dodržování zdravých bankovních praktik, zvláště požadavku stoprocentních rezerv z vkladů na požádání. Kromě toho úřady nakonec bankám poskytly vládní licenci (výsadu – *ius privilegium*) fungovat při částečných rezervách. Banky nicméně měly povinnost za vklady ručit.⁴⁴ Tak či onak, vládci byli obvykle první, kdo využil výhod podvodného bankovníctví, jelikož shledávali úvěry jednoduchou metodou financování veřejných výdajů. Jako by bankéřům bylo poskytnuto *privilegium* se ziskem používat peníze svých vkladatelů výměnou za nevyslovený souhlas, že takové použití bude mít většinou podobu půjček veřejným činitelům

⁴³ Proti těmto závazkům držela depositní banka rezervy v hotovosti rovnající se 29 procentům celku. Řečeno současnou terminologií, banka byla schopna úvěrové expanze v poměru 3,3násobku disponibilních rezerv. (Ibid., s. 181)

Nemůžeme ovšem souhlasit s tvrzením, které Usher pronáší bezprostředně poté; tvrdí, že další soukromé banky, které v té době v Barceloně fungovaly, musely mít mnohem nižší rezervní poměr. Pravdou ale musel být pravý opak. Jelikož soukromé banky byly menší, nebudily by ve veřejnosti tolik důvěry jako městská banka, a jelikož fungovaly ve striktně konkurenčním prostředí, jejich hotovostní rezervy musely být vyšší (viz s. 181–182 Usherovy knihy). Usher každopádně dochází k závěru, že

v raném období došlo k značné centralizaci zúčtování a rozsáhlé tvorbě úvěru. Jelikož chybí souhrnné statistické záznamy, sotva máme nějaký základ pro odhad kvantitativní důležitosti úvěru v období středověku a raného novověku, i když z našich podkladů by vyplývalo rozšířené používání úvěrové kupní síly. (Ibid., s. 8–9)

Později budeme citovat díla C. Cipolly, která plně potvrzují Usherovu hlavní myšlenku. V kapitole 4 do hloubky prozkoumáme bankovní multiplikátory.

⁴⁴ V Katalánsku patnáctého století nebyly záruky vyžadovány, i když pouze bankéři, kteří je nabízeli, měli dovoleno rozprostřít na svoje stoly ubrusy. Tímto systémem mohla veřejnost snadno rozpoznat solventnější podniky. Ibid., s. 17.

a financování pro vládu. Vladaři při různých příležitostech zašli dokonce tak daleko, že vytvořili vládní banky, aby mohli přímo sklízet značné zisky, které bankovníctví poskytovalo. Jak uvidíme, barcelonská depositní banka, Taula de Canvi, byla založena právě s tímto hlavním cílem.

KANONICKÝ ZÁKAZ LICHVY A „DEPOSITUM CONFESSATUM“

Zákaz lichvy ve třech velkých monoteistických náboženstvích (judaismu, islámu a křesťanství) významně přispěl ke komplikaci a zamlžení středověké finanční praxe. Středověký zákaz úroku a jeho následky pečlivě prostudovala Marjorie Grice-Hutchinson.⁴⁵ Poukazuje na to, že Židé neměli zakázáno půjčovat peníze za úrok jinověrcům, což vysvětluje, proč přinejmenším během první poloviny středověku většina bankéřů a finančníků v křesťanském světě byli Židé.⁴⁶

Kanonický zákaz úroku středověké bankovníctví výrazně zkomplikoval, i když ne proto (jak mnoho teoretiků tvrdilo), že bankéři ve svoji snaze nabízet užitečnou a potřebnou službu museli stále hledat nové způsoby, jak zamaskovat nutnou platbu úroku z půjček. Když bankéři půjčovali peníze obdržené od klientů jako půjčku (nebo „termínovaný“ vklad), jednali jako skuteční finanční zprostředkovatelé a jistě prováděli legitimní podnikání a výrazně přispívali k produktivní ekonomice

⁴⁵ Marjorie Grice-Hutchinson, *Early Economic Thought in Spain 1177–1740* (Londýn: George Allen and Unwin, 1978). Viz „In Concealment of Usury“, kap. 1, s. 13–60.

⁴⁶ Až do třináctého století byla většina finančních aktivit v rukou Židů a dalších nekřesťanů, obvykle z Blízkého východu. Z pohledu křesťanství pro takové bezvěrce nebylo za žádných okolností spasení a církevní zákazy v oblasti hospodářství se na ně nevztahovaly... Nenávist k Židům vznikla mezi těmi, kdo takové úrokové sazby nelibě nesli, zatímco monarchové a knížata, pokud k nim chovali menší odpor, vycítili zisky z vyvlastňování této víceméně bezmocné skupiny. (Harry Elmer Barnes, *An Economic History of the Western World* [New York: Harcourt, Brace and Company, 1940], s. 192–193)

svoji doby. Opožděné uznání legitimacy úroku církví by ovšem nemělo být chápáno jako obecné schválení bankovního podnikání, jen jako svolení bankám půjčovat peníze přijaté jako úvěr od třetích stran, (jinak řečeno vystupovat v roli finančních zprostředkovatelů). Vývoj církevní doktríny o úroku nijak neimplikuje povolení bankovníctví částečných rezerv, tj. použití vkladů na požádání pro vlastní prospěch (což obvykle znamená poskytnutí půjček).⁴⁷

Zmatení pojmů, se kterým máme co do činění, vzniklo do značné míry ve středověku jako důsledek kanonického zákazu úroku. Jednou z hlavních kliček,⁴⁸ které ekonomičtí aktéři vymysleli, aby skryli skutečné půjčky nesoucí úrok, bylo zamaskovat je jako vklady na požádání. Podívejme se, jak to udělali. Nejdříve si musíme vzpomenout na naše úvahy o smlouvě o peněžním iregulárním depositu v kapitole 1. Jedno z nejvýznamnějších pravidel pro tento kontrakt obsažených v *Corpus Juris*

⁴⁷ Přesně takový názor zastává otec Bernard W. Dempsey S. J., který ve své pozoruhodné knize *Interest and Usury* (Washington, D. C.: American Council of Public Affairs, 1943) dochází k závěru, že i pokud přijmeme úrok jako legitimní, bankovníctví částečných rezerv se rovná „institucionalizované lichvě“ a je pro společnost zvláště škodlivé, jelikož opakovaně vytváří umělé boomy, bankovní krize a hospodářské recese (s. 228).

⁴⁸ Jasný a stručný výčet triků, které byly používány k systematickému maskování půjček a úroku, najdeme v Imbertově knize *Historia económica (de los orígenes a 1789)*, s. 157–158. Imbert zmiňuje tyto způsoby, jak skrýt úročené půjčky: (a) předstírané smlouvy (jako například doložky o zpětném odkupu nebo ručení nemovitostmi); (b) smluvní pokuty (maskující úrok jako ekonomický postih); (c) lhaní o sumě úvěru (dlužník se zavázal splatit částku vyšší, než byla skutečně půjčena); (d) transakce v cizích měnách (které zahrnovaly úrok v podobě dodatečného poplatku); a (e) zisk nebo anuity (doživotní anuity zahrnující složku úroku i složku splátky jistiny). Jean Imbert nijak výslovně nezmiňuje *depositum confessatum*, jednu z nejpobulárnějších metod ospravedlnění úroku. Ta se ovšem výborně hodí do kategorie „smluvních pokut“. Viz také zmínka o „vrcholné vynalézavosti“ aplikované na ukrytí „nebezpečného úroku“, v Herni Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe* (Londýn: Kegan Paul, Trench, Trubner and Company, 1947), s. 140.

Civilis stanovilo, že pokud depositář nebyl schopen vklad vrátit na požádání, byl nejenom vinen krádeží (zpronevěrou), ale byl také povinen zaplatit deponentovi úrok z prodlení (*Digesta*, 16, 3, 25, 1). Nemělo by tedy být žádným překvapením, že během celého středověku mnozí bankéři a „vkladatelé“, aby obešli kanonický zákaz úroku, *výslovně deklarovali*, že uzavřeli smlouvu o peněžním iregulárním depositu, i když ve skutečnosti sjednali skutečnou půjčku (*mutuum*). Tento způsob skrývání byl vhodně nazván *depositum confessatum*. Šlo o simulovaný vklad, který navzdory vyjádřením obou stran nebyl skutečným depositem, ale pouhou půjčkou. Na konci dohodnuté lhůty si domnělý vkladatel vyžádal peníze zpět, a když je „depositář“ nebyl schopen vrátit, byl nucen platit „pokutu“ v podobě úroku za svoje předstírané „zpoždění“, které nemělo nic do činění se skutečným důvodem „pokuty“ (faktem, že transakce byla půjčkou). Maskování půjček coby vkladů se stalo účinným způsobem, jak kanonický zákaz úroku obejít a uniknout tvrdému světskému i duchovnímu postihu.

Depositum confessatum nakonec překroutilo právní doktrínu peněžního iregulárního deposita, připravilo tyto principy o jasnost a čistotu, kterou získaly v klasickém Římě, a způsobilo zmatení, které přetrvalo téměř až do dnešních dnů. Bez ohledu na doktrinální postoj odborníků (buď striktně proti, nebo „pro“ v rozumných mezích) k půjčkám nesoucím úrok vedly různé přístupy k *depositu confessatu* k tomu, že teoretici přestali jasně rozlišovat mezi peněžním iregulárním depositem a mutuem. Na jednu stranu měli příliš horliví kanonisté, odhodlaní odhalit všechny skryté úvěry a odsoudit příslušné úroky, sklon automaticky položit rovnítko mezi smlouvu o depositu a mutuum. Věřili, že odhalením úvěru, který viděli za *každým* depositem, učiní přítrž zámince pro *depositum confessatum*. Právě v tom ale spočívala jejich chyba: všechna deposita, i ta skutečná (provedená se základním účelem opatrovat *tantundem* a neustále jej udržovat k dispozici vkladateli), považovali za *deposita confessata*. Na druhou stranu učenci, kteří byli relativně více naklonění půjčkám a úroku a hledali způsoby, jak je učinit přijatelnými pro církve, bránili *depositum*

confessatum jako druh nejisté půjčky, která podle principů zakotvených v *Digestech* ospravedlňovala platbu úroku.

V důsledku obou doktrinárních postojů začali učenci věřit, že „iregularita“ peněžního iregulárního deposita neoznačovala uložení jistého množství zaměnitelného statku (jehož jednotlivé jednotky byly nerozlišitelné od jiných jednotek stejného druhu a jehož *tantundem* mělo být neustále k dispozici deponentovi), ale spíše nezvyklost vydávání *všech* půjček za vklady.⁴⁹ Kromě toho si bankéři, kteří používali *depositum confessatum* k vydávání úvěrů za vklady a k ospravedlnění ilegální platby úroku, nakonec uvědomili, že doktrína, která tvrdí, že deposita ukrývají půjčky vždy, by pro ně mohla být také mimořádně zisková, protože by ji mohli použít, aby ospravedlnili i zpronevěru peněz, které byly ve skutečnosti uloženy

⁴⁹ Skutečnost, že znalci církevního práva dali rovnítko mezi peněžní iregulární depositum a smlouvu o půjčce (*mutuum*), vedla experty ke snaze najít právní charakteristiku společnou oběma kontraktům. Brzy si uvědomili, že při depositu zaměnitelného statku je „vlastnictví“ jednotlivých jednotek „převedeno“, jelikož depositeř je povinen opatřovat, udržovat a na požádání vrátit pouze *tantundem*. Tento převod vlastnictví jako by se shodoval s převodem v rámci smlouvy o půjčce (*mutuu*), takže učenci přirozeně automaticky předpokládali, že všechna peněžní iregulární deposita jsou půjčkami, protože obě smlouvy zahrnují „převod vlastnictví“ z deponenta na depositeře. Teoretici tedy přehlédli zásadní rozdíl (viz kapitola 1) mezi oběma smluvními typy: hlavním účelem iregulárního deposita je úschova a péče o uloženou věc, a i když „vlastnictví“ je v jistém smyslu „převedeno“, disponibilita není a *tantundem* musí být neustále k dispozici vkladateli. Oproti tomu půjčka znamená kromě převodu vlastnictví i převod plné disponibility (současné statky jsou směřovány za budoucí statky) a obsahuje tento základní prvek: lhůtu, během které statky přestávají být k dispozici věřiteli. Iregulární deposita takovou lhůtu nemají. Krátce řečeno, jelikož kanonický zákaz úroku vyvolal vznik podvodné a klamavé instituce zvané *depositum confessatum*, byl nepřímou zodpovědný i za vymizení jasného rozdílu mezi peněžním iregulárním depositem a *mutuem*. Toto zmatení zjevně stojí za špatným konečným rozhodnutím soudu v roce 1342 v případě Isabetta Querini vs. banka Marina Vendelina, které zmiňuje Reinhold C. Mueller v *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200–1500* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997), s. 12–13.

jako vklad na požádání, a ne vypůjčeny. Kanonický zákaz úroku tak měl ten nečekaný účinek, že zastřel jasnou právní definici smlouvy o peněžním iregulárním depositu formulovanou římskými právníky. Následného zmatení mnozí využili ve snaze právně ospravedlnit podvodné bankovníctví a zpronevěru vkladů na požádání. Výsledný právní chaos odborníci nedokázali vyjasnit až do konce 19. století.⁵⁰

Prozkoumejme nyní tři konkrétní případy, které dohromady ilustrují vývoj středověkého bankovníctví: florentské banky ve 14. století; barcelonskou depositní banku, Taula de Canvi, v 15. století a později; a banku Medicejů. Tyto banky, stejně jako všechny nejdůležitější banky pozdního středověku, shodně sledovaly stejný vzorec, jaký jsme viděli v Řecku a Římě: nejprve dodržovaly tradiční právní principy obsažené v *Corpus Juris Civilis*, tj. fungovaly při stoprocentních rezervách, které zaručovaly péči o tantundem a jeho stálou dostupnost vkladateli. Potom tyto principy začaly být kvůli chamtivosti bankéřů a spolupráci vládců postupně porušovány a bankéři začali půjčovat peníze z vkladů na požádání, často samotným vládcům. To dalo vzniknout bankovníctví částečných rezerv a umělé úvěrové expanzi, která v první fázi zdánlivě podpo-

⁵⁰ Pasquale Coppa-Zuccari, jehož dílo jsme již citovali, byl první, kdo začal rekonstruovat úplnou právní teorii peněžního iregulárního deposita; vyšel ze stejného předpokladu jako klasičtí římstí učenci a znovu odhalil nelegitimitu zpronevěry vkladů na požádání bankou. Ohledně účinků *deposita confessata* na teoretické ošetření právního institutu iregulárního deposita Coppa-Zuccari dochází k závěru, že

le condizioni legislative dei tempi rendevano fertile il terreno in cui il seme della discordia dottrinale cadeva. Il divieto degli interessi nel mutuo non valeva pel deposito irregolare. Qual meraviglia dunque se chi aveva denaro da impiegare fruttuosamente lo desse a deposito irregolare, confessatum se occorreva, e non a mutuo? Quel divieto degli interessi, che tanto addestrò il commercio a frodare la legge e la cui efficacia era nulla di fronte ad un mutuo dissimulato, conservò in vita questo ibrido istituto, e fece sì che il nome di deposito venissi imposto al mutuo, che non poteva chiamarsi col proprio nome, perchè esso avrebbe importato la nullità del patto relativo agli interessi. (Coppa-Zuccari, *Il deposito irregolare*, s. 59–60)

rovala ekonomický růst. Celý proces skončil všeobecnou hospodářskou krizí a krachem bank, které nebyly schopny vklady na požádání vrátit, jakmile udeřila recese a ony ztratily důvěru veřejnosti. Zdá se, že kdykoli byly systematicky poskytovány půjčky z vkladů na požádání, byl historickou daností konečný krach.⁵¹ Krachy bank byly kromě toho doprovázeny silnou kontrakcí peněžní zásoby (konkrétně nedostatkem úvěrů a vkladů) a výslednou nevyhnutelnou hospodářskou recesí. Jak uvidíme v následujících kapitolách, učencům trvalo bezmála pět staletí, než teoretickým příčinám všech těchto procesů porozuměli.⁵²

⁵¹ Například Raymond Bogaert zmiňuje, že existují písemné důkazy o krachu přinejmenším 93 ze 163 známých bank v Benátkách. *Bogaert, Banques et banquiers dans les cités grecques*, poznámka 513, s. 392. Detailní seznam krachů 46 vkladových bank v Benátkách najdeme také v Mueller, *The Venetian Money Market*, s. 585–586. Stejný osud v podobě krachu stihl i všechny banky v Seville v 15. století. Systematický krach soukromých bank s částečnými rezervami, které nemají podporu centrální banky (nebo jejího ekvivalentu) je tedy historickým faktem. Pascal Salin tento fakt opomíjí ve svém článku „In Defense of Fractional Monetary Reserves“, který přednesl na Austrian Scholars Conference 30.–31. března 2001.

⁵² Je logické, že bankéři vždy porušovali všeobecné právní principy a zprenevřovali vklady na požádání hanebně a potajmu. Byli si vědomi neoprávněnosti svých činů a navíc věděli, že pokud by se klienti o jejich činnosti dozvěděli, okamžitě by bance přestali důvěřovat a ta by jistě zkrachovala. To vysvětluje v bankovníctví tradičně panující nadměrné utajení. Spolu s matoucí a abstraktní podstatou finančních transakcí tento nedostatek otevřenosti i dnes do značné míry chrání bankéře před tím, aby se museli zodpovídat veřejnosti. Udržuje také většinu veřejnosti v nevědomosti ohledně skutečné podstaty bank. I když jsou obvykle prezentovány jako skuteční finanční zprostředkovatelé, bylo by přesnější vidět je jako pouhé tvůrce vkladů a úvěrů, které pocházejí z ničeho a mají expanzivní účinek na ekonomiku. Hanebnou, a proto utajovanou podstatu těchto bankovních praktik dovedně odhalil Knut Wicksell těmito slovy:

banky se v rozporu s původním záměrem ve výsledku staly úvěrovými institucemi, nástroji na zvýšení zásoby prostředku směny nebo na udělení vyšší fyzické či myšlené rychlosti oběhu v existující celkové zásobě peněz. Žirové bankovníctví fungovalo stejně jako dříve, přestože neexistovala skutečná zásoba peněz,

BANKOVNICTVÍ VE FLORENCII VE 14. STOLETÍ

Florence byla v době kolem přelomu 12. a 13. století místem, kde se zrodilo bankovní odvětví, které získalo velkou důležitost ve 14. století. Mnoho z nejdůležitějších bank vlastnily následující rodiny: Acciaiuoli, Bonaccorsi, Cocchi, Antellesi, Corsini, Uzzano, Perendoli, Peruzzi a Bardi. Existují důkazy o tom, že od počátku 14. století bankéři postupně začali podvodně používat část peněz na vkladech na požádání a vytvářeli tak z ničeho významné částky v expanzivních úvěrech.⁵³ Není proto překvapivé, že nárůst peněžní zásoby (v podobě úvěrové expanze) způsobil umělý hospodářský rozmach následovaný nevyhnutelnou hlubokou recesí. Tuto recesi nezpůsobil jen rozsáhlý výběr prostředků provedený neapolskými panovníky, ale i neschopnost Anglie splatit svoje půjčky a drastický pád cen florentských vládních dluhopisů. Ve Florencii byl veřejný dluh financován spekulativními úvěry, které florentské banky vytvořily z ničeho. Došlo ovšem k obecné krizi důvěry, která zapříčinila krach všech výše uvedených bank mezi lety 1341 a 1346. Jak se dalo očekávat, tyto bankovní krachy poškodily všechny držitele vkladů, kteří po dlouhé době obdrželi přinejlepším polovinu, třetinu, nebo dokonce

kteřá by odpovídala všem depositním certifikátům. Dokud ovšem lidé věřili, že existence peněz v bankách je nutnou podmínkou konvertibility depositních certifikátů, musely tyto půjčky zůstat naprostým tajemstvím. Pokud byly objeveny, banka ztratila důvěru veřejnosti a byla zruinována, zvláště pokud k odhalení došlo v době, kdy vláda nebyla s to úvěry splatit. (Wicksell, *Lectures on Political Economy*, sv. 2, s. 74–75)

⁵³ O tomto tématu byla napsána řada článků. Viz jeden zajímavý z pera Reinholda C. Muellera, „The Role of Bank Money in Venice, 1300–1500“, v *Studi Veneziani* n. s. 3 (1979): 47–96, a kapitolu 5 v jeho knize *The Venetian Money Market*. Carlo M. Cipolla ve své pozoruhodné publikaci *The Monetary Policy of Fourteenth-Century Florence* (Berkeley: University of California Press, 1982) na s. 13 také potvrzuje: „Banky se v té době již vyvinuly do bodu, kdy peníze vedle zvyšování rychlosti jejich oběhu i tvořily.“

pětinu svých vkladů.⁵⁴ Hospodářské a finanční události této doby naštěstí zaznamenal Villani v kronice, kterou oživil Carlo M. Cipolla. Podle Villaniho recesi doprovázelo obrovské omezení úvěru (výstižně označované jako *mancamento della credenza* neboli „nedostatek úvěru“), které dále zhoršilo hospodářské podmínky a způsobilo vlnu krachů průmyslu, dílen a obchodů. Cipolla tuto ekonomickou recesi do hloubky prostudoval a přechod od hospodářského rozmachu ke krizi a recesi názorně popisuje takto: „Věk ‚Písň Bratru Slunci‘ ustoupil věku *Danse macabre*.“⁵⁵ Podle Cipolly recese ve skutečnosti trvala až do doby, kdy „díky“ ničivým účinkům moru, který drasticky zmenšil populaci, nabídka hotovosti a úvěrových peněz na osobu dosáhla úrovně z doby před krizí a položila tak základy následnému zotavení.⁵⁶

⁵⁴ Cipolla, *The Monetary Policy of Fourteenth-Century Florence*, s. 9.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 1. Viz také Boccacciův komentář k hospodářským účinkům moru, který cituje John Hicks v *Capital and Time: A Neo-Austrian Theory* (Oxford: Clarendon Press, 1973), s. 12–13 – viz poznámka 60 v kapitole 5.

⁵⁶ Cippolova interpretativní analýza historických událostí vykazuje větší znalost a aplikaci ekonomické teorie, než jakou se vyznačovali další autoři (jako A. P. Usher a Raymond de Roover, kteří oba vyjadřují překvapení nad středověkými hospodářskými recesemi, jejichž kořeny jsou pro ně často „záhadné a nevysvětlitelné“). Jeho analýza, svojí podstatou monetaristická, se nicméně zaměřuje na fáze recese, kterou přisuzuje nedostatku peněžní zásoby, který zase byl výsledkem všeobecného omezení úvěru. Pozoruhodně ignoruje předcházející hospodářský rozmach a nevědomky tak sklouzává k „monetaristické“ interpretaci historie, a proto nerozeznává umělý rozmach způsobený úvěrovou expanzí jako skutečný zdroj následných nevyhnutelných recesí. Cippolova teze, že to byla černá smrt, která nakonec vyřešila „nedostatek“ peněz, je velmi diskutabilní, jelikož převisy poptávky po penězích mají sklon vyřešit se samovolně obecným poklesem cen (skrze odpovídající nárůst hodnoty peněz), v důsledku kterého pomíne nutnost, aby lidé drželi tak velké hotovostní zůstatky. Není nutné, aby populaci zdecimovaly mor nebo válka. I pokud by nebyl nastal mor, jakmile by byly napraveny investiční chyby učiněné během boomu, proces ekonomického poklesu by dříve či později skončil vzhledem k růstu hodnoty peněz a následnému snížení hotovostních zůstatků. Tento proces nepochybně probíhal současně, ale nastal zcela

BANKA MEDICEJŮ

Historie banky Medicejů vyšla na světlo díky výzkumu a odhodlání Raymonda de Roovera, jehož práci zase posunul vpřed objev tajných účetních knih (*libri segreti*) ve florentském *Archivio di Stato*.⁵⁷ Utajení těchto knih znovu prozrazuje skrytou a hanebnou podstatu aktivit bankéřů (viz poznámka 52), stejně jako touhu mnoha zákazníků italských bank (šlechticů, princů, a dokonce papeže) uložit svoje peníze na tajné účty. Objev těchto bankovních záznamů byl opravdu šťastný, protože nám umožňují důkladně porozumět, jak banka Medicejů v 15. století fungovala.

Musíme zdůraznit, že medicejská banka z počátku nepřijímala vklady na požádání. Nejprve přijímala pouze termínované vklady, které byly skutečnými půjčkami od zákazníka bance. Tato mutua se nazývala *depositi a discrezione*. Slova *a discrezione* ukazovala, že tato domnělá „deposita“ byla ve skutečnosti půjčkami, banka je mohla plně použít a přinejmenším na sjednanou lhůtu je volně investovat.⁵⁸ Jako *discrezione* se označoval i úrok, který banka platila klientům, kteří jí půjčili peníze ve formě termínovaných „deposit“.

nezávisle na účincích černé smrti. I nejdělanější a nejlépe chápající historici jako Cipolla tedy zjevně dělají ve svých interpretacích chybu částečného úsudku, když nepoužívají vhodné teoretické nástroje. V každém případě je stále velmi příznačné, že tito obhájci inflační interpretace dějin pokračují v poukazování na „příznivé účinky“ válek a morů a považují je za klíč k zotavení z hospodářských krizí.

⁵⁷ De Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494*.

⁵⁸ Banka Medici a její dceřiné podniky přijímaly vklady z vnějšku, zvláště od velkých šlechticů, církevních hodnostářů, žoldnéřů a politických postav, jako byli Philippe de Commines a Ymbert de Batarnay. Takové vklady obvykle nebyly splatné na požádání, ale byly namísto toho explicitními či implicitními termínovanými vklady, z nichž byl vyplácen úrok (či spíše *discrezione*). (De Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank 1397–1494*, s. 101)

Raymond de Roover ve svojí knize provádí důkladnou a detailní studii vývoje a střídavého štěstí banky Medicejů během století její existence. Pro naše účely je pouze nutné zdůraznit, že v určitém okamžiku banka začala přijímat i vklady na požádanou a část z nich nepatřičně používat na půjčky. *Libri segreti* to dokazují. V účtech za březen 1442 každý záznam o vkladu na požádání doprovází poznámka na okraji uvádějící pravděpodobnost, že příslušný vkladatel bude požadovat svoje peníze zpět.⁵⁹

Rozvaha z londýnské pobočky banky Medicejů datovaná 12. listopadu 1477 ukazuje, že značný počet závazků banky odpovídal vkladům na požádání. Raymond de Roover sám odhaduje, že v jednom okamžiku klesly primární rezervy banky až na 50 procent celkových závazků na požádání.⁶⁰ Pokud aplikujeme standardní kritérium používané A. P. Ushe-rem, potom to znamená poměr úrokové expanze ve výši dvojnásobku vkladů na požádání obdržených bankou. Existují ovšem důkazy, že se tento poměr během doby fungování banky postupně zhoršoval, zvláště po roce 1464, který znamenal počátek rostoucích potíží banky. Kořeny všeobecné hospodářské a bankovní krize, jež zruinovala banku Medicejů, připomínají ty, které Carlo M. Cipolla identifikuje ve své studii Florencie 14. století. Úvěrová expanze pramenící ze zpro- nevěry vkladů na požádání spáchané bankéři vyvolala umělý rozmach živěný růstem peněžní zásoby a jeho zdánlivě „pří- znivými“ krátkodobými účinky. Jelikož ale tento proces pramenil z růstu peněžní zásoby, konkrétně úvěrů nekrytých rů- stem reálných úspor, byl jeho zvrát nevyhnutelný, jak detailně vysvětlí kapitola 4 a následující. Přesně k tomu došlo ve vel- kých obchodních centrech Itálie ve druhé polovině 15. století. Po stránce ekonomické analýzy bohužel de Roover onen his- torický proces chápe ještě povrchněji než Cipolla – de Roo- ver dokonce zachází až k tvrzení, že „co tyto všeobecné krize

⁵⁹ Ibid., s. 213.

⁶⁰ Ibid., s. 245.

způsobilo, zůstává záhadou“.⁶¹ Není ovšem překvapující, že banka Medici nakonec zkrachovala, stejně jako další banky, které se ve velké části svého podnikání spoléhaly na bankovníctví částečných rezerv. Přestože Raymond de Roover tvrdí, že nerozumí příčinám všeobecné krize na konci 15. století, jeho podrobný historický popis poslední fáze života banky Medici vykazuje všechny typické příznaky nevyhnutelné recese a úvěrové kontrakce následující po procesu velké umělé úvěrové expanze. De Roover vysvětluje, že Medicejové byli nuceni přijmout politiku omezení úvěrů. Vyžadovali splacení půjček a pokusili se zvýšit likviditu banky. Kromě toho bylo dokázáno, že ve svém posledním stadiu banka Medici fungovala při velmi nízkém rezervním poměru, který dokonce poklesl pod 10 procent celkových aktiv, a nepostačoval tedy na pokrytí závazků banky během období recese.⁶² Banka Medici nakonec zkrachovala a všechna její aktiva připadla věřitelům. Konkurenti banky zkrachovali ze stejného důvodu: kvůli nevyhnutelným důsledkům umělé expanze a následné hospodářské recese, kterou vždy vyvolalo porušení tradičních právních principů vztahujících se na peněžní iregulární depositum.

⁶¹ Ibid., s. 239.

⁶² Během života banky tedy její vlastníci stupňovali porušování tradičního právního principu, který vyžadoval, aby si ponechávali v držení sto procent vkladů na požádání, a jejich rezervní poměr postupně klesal:

Prozkoumání dochovaných účetních rozvah odhaluje další významný fakt: banka Medicejů fungovala s hubenými hotovostními rezervami, které byly obvykle významně nižší než 10 procent celkových aktiv. Je pravdou, že toto je společný znak finančních výkazů středověkých obchodních bankéřů, jako byli Francesco Datini a Boromejové v Milánu. Rozsah, v jakém používali peněžní substituty, moderní historiky stále překvapuje. Mohli bychom nicméně vznést otázku, zda byly hotovostní rezervy dostatečné a zda medicejská banka netrpěla nedostatkem likvidity. (Ibid., s. 371)

**BANKOVNICTVÍ V KATALÁNSKU
VE 14. A 15. STOLETÍ: TAULA DE CANVI**

Soukromé banky v Barceloně vznikaly současně s rozvojem bankovnictví v italských obchodních centrech. Během vlády Jakuba I. Dobývatele (1213–1276) byly gótské a římské zákony upravující obchod zrušeny a nahrazeny *Usos de Barcelona*. Velmi důkladnou a detailní sadu pravidel regulujících bankovnictví kromě toho vytvořily Cortes (zákonodárna shromáždění, pozn. překl.) let 1300–1301. Byla zde stanovena oprávnění, nároky a povinnosti bankéřů a také požadavky týkající se ručitelů. Některá z přijatých pravidel jsou poměrně relevantní i pro naše téma.

Tak například 13. února 1300 bylo schváleno, že bankéř, který zkrachuje, bude po celé Barceloně zostuzen veřejným mluvčím a donucen žít o chlebu a vodě, dokud svým věřitelům nevrátí celou částku jejich vkladů.⁶³ O rok později, 16. května 1301, pak bylo rozhodnuto, že bankéři budou mít povinnost získat zástavy či ručení od třetích stran, aby mohli fungovat, a těm, kteří je nezískají, nebude dovoleno pokrýt svoje pracovní stoly ubrusy. Cílem bylo dát všem jasně najevo, že tito bankéři nejsou tak solventní jako ti, kteří používali ubrusy a měli krytí v podobě zástav. Bankéř, který toto pravidlo porušil (tj. provozoval svoji činnost s ubrusem, ale bez zástav), byl shledán vinným z podvodu.⁶⁴ Vzhledem k těmto regulacím musel být barcelonský bankovní systém z počátku poměrně solventní a banky musely do značné míry respektovat základní právní principy peněžního bankovního deposita.

Existují nicméně náznaky, že soukromí bankéři navzdory všemu brzy začali svoje klienty podvádět, a 14. srpna 1321 byly regulace vztahující se na bankovní krachy upraveny. Nově bylo ustanoveno, že bankéři, kteří okamžitě nesplní svoje závazky, budou prohlášeni za zbankrotované, a pokud nesplatí

⁶³ Usher, *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe*, s. 239.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 239.

dluhy do roka, upadnou do veřejného opovržení, které po celém Katalánsku vyhlásí městský vyvolávač. Ihned poté bude bankéř *setnut* přímo před svým pracovním stolem a jeho majetek prodán za účelem vyplacení věřitelů. Jde o jeden z mála případů v dějinách, kdy se veřejné orgány obtěžovaly účinně bránit všeobecné principy vlastnických práv v oblasti smlouvy o peněžním bankovním depositu. I když je pravděpodobné, že většina katalánských bankéřů, kteří zkrachovali, se pokusila uprchnout, nebo dluhy do roka splatit, písemné doklady ukazují, že přinejmenším jeden – jistý Francesch Castello – byl v přísném souladu se zákonem před svým pultem popraven v roce 1360.⁶⁵

Navzdory těmto sankcím se likvidní prostředky bank nerovnalý částce přijaté na vkladech na požádání. Ve výsledku banky ve 14. století banky masivně krachovaly během stejné hospodářské a úvěrové recese, jaká zpustošila italský finanční svět a kterou prostudoval Carlo M. Cipolla. I když jsou náznaky, že katalánské banky vydržely o něco déle než italské (strašlivé tresty za podvod nepochybně zvýšily rezervní poměry), dokumenty ukazují, že i ony nakonec většinou nedokázaly dostát svým závazkům. V březnu 1397 byly zavedeny další regulace poté, co si veřejnost začala stěžovat, že bankéři uložené peníze vraceli neochotně, předkládali klientům všechny možné výmluvy, říkali jim, aby „přišli později“, a nakonec jim vypláceli (pokud zákazníci měli štěstí) jen malé mince nízké hodnoty a nikdy zlato, které bylo původně uloženo.⁶⁶

Bankovní krize 14. století nevedla ke zvýšenému sledování a ochraně vlastnických práv vkladatelů. Namísto toho vyústi-

⁶⁵ Ibid., s. 240 a 242. Ve světle nedávných skandálů a bankovních krizí ve Španělsku by se dalo žertovat o tom, jestli by nebyl dobrý nápad podvádějící bankéře trestat znovu stejně přísně, jako v Katalánsku 14. století. Naše studentka Elena Sousmatzian říká, že při nedávné bankovní krizi, která postihla Venezuelu, jedna senátorka ze Sociálně-křesťanské strany (Copei) dokonce taková opatření „vážně“ navrhla ve vyjádření pro tisk. Její poznámce se ostatně dostalo poměrně dobrého přijetí mezi krizí postiženými vkladateli.

⁶⁶ Ibid., s. 244.

la ve vytvoření barcelonské depositní banky – městské vládní banky nazvané Taula de Canvi. Tato banka byla založena s cílem přijímat vklady a používat je na financování výdajů města a vydávat vládní dluhopisy pro město Barcelona. Taula de Canvi tedy zapadá do tradičního modelu banky vytvořené veřejnými orgány, aby přímo využila nepoctivé zisky bankovnictví. A. P. Usher prostudoval život této banky do detailu. Podle očekávání nakonec pozastavila platby (v únoru 1468), protože velká část jejích rezerv byla přeměněna na půjčky městu a banka nebyla schopna uspokojit požadavky vkladatelů na výběr hotovosti.⁶⁷ Od toho okamžiku byla banka reorganizována a postupně dostávala další a další privilegia, jako například monopol na všechny vklady odvozené ze soudních obstavení majetku a konfiskací. To byl téměř jistý zdroj permanentního příjmu, který fungoval jako zajištění pro půjčky na financování městských projektů. Taula dostala monopol i na všechna úřední deposita, opatrovnictví a dědická řízení. Tyto prostředky byly v bance uloženy a zafixovány.⁶⁸

⁶⁷ Po dlouhém období potíží byla depositní banka v únoru 1468 nucena zcela zmrazit hotovostní platby. Na všechny zůstatky na účtech k tomuto datu byly vkladatelům ochotným je přijmout vydány anuitní dluhopisy nesoucí pětiprocentní úrok. Ti, kteří je odmítli přijmout, zůstali věřiteli banky, ale nemohli vybírat prostředky v hotovosti. (Ibid., s. 278)

⁶⁸ Z dokumentů vyplývá, že v roce 1433 přinejmenším 28 procent vkladů v barcelonské Taula de Canvi pocházelo ze soudně zabaveného majetku a bylo velmi stabilních. Viz Usher, *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe*, s. 339, a Kindleberger, *A Financial History of Western Europe*, s. 49. Rezervní poměr se každopádně během času postupně zhoršoval až do zmrazení plateb v roce 1468. Po tehdejší reorganizaci barcelonská depositní banka udržela svoji křehkou finanční existenci po následujících tři sta let díky privilegiím v oblasti soudních deposit a stanoveným limitům na úvěry městu. Nedlouho poté, co Barcelonu 14. září 1714 dobyli Bourbonové, banku převzala nová instituce, jejíž stanovky sepsal hrabě z Montemaru 14. ledna 1723. Tyto stanovky byly páteří banky až do její konečné likvidace v roce 1853.

4

BANKOVNICTVÍ ZA VLÁDY KARLA V.
A DOKTRÍNA SALAMANSKÉ ŠKOLY⁶⁹

Bankovnictví za vlády Karla V. je dobrým příkladem scénáře, který jsme dosud popisovali. Za prvé, masivní příliv drahých kovů z Ameriky přesunul ekonomické těžiště přinejmenším dočasně ze severoitalských obchodních měst do Španělska, konkrétně do Sevilly a dalších obchodních center. Za druhé, Karel V. kvůli své imperiální politice neustále potřeboval prostředky a pro nekončící zdroj financování se obracel na bankovní systém. Bez nejmenších výčitek tak využil likviditu, kterou mu systém poskytl, a významně posílil tradiční součinnost veřejných orgánů a bankéřů. Skrytější spolupráce mezi nimi už v té době byla pravidlem. Karel V. kromě toho nebyl schopen zabránit bankrotu královské pokladny, který, jak se dalo čekat, měl velmi nepříznivé účinky na španělskou ekonomiku a na bankéře, kteří jeho projekty financovali. Všechny tyto události přiměly nejlepší mozky té doby, učence salamanské školy, zabývat se finančními a bankovními aktivitami, jimž byli svědky. Tito teoretici nám po sobě zanechali velmi cenné analýzy, které si zaslouží detailnější studium. Nyní prozkoumáme všechny historické události jednu po druhé.

VÝVOJ BANKOVNICTVÍ V SEVILLE

Uznání za detailnější odhalení vývoje soukromého bankovnictví v Seville během vlády Karla V. si zaslouhuje Ramón Carande.⁷⁰ Carande uvádí, že jeho výzkumu pomohl objev seznamu bankéřů, který byl sestaven před konfiskací drahých kovů provedenou Sevillským *Casa de Contratación* („Obchodním domem“) v roce 1545. Vyčerpaná pokladna přiměla Karla V.

⁶⁹ Jiná anglická verze tohoto oddílu je obsažena v Jesús Huerta de Soto, „New Light on the Prehistory of the Theory of Banking and the School of Salamanca“, *Review of Austrian Economics* 9, č. 2 (1996): 59–81.

⁷⁰ Ramón Carande, *Carlos V y sus banqueros*, 3 sv. (Barcelona a Madrid: Editorial Crítica, 1987).

ignorovat nejzákladnější právní principy a zmocnit se peněz tam, kde je mohl najít: uložené v pokladnicích sevillských bankéřů. Nutno dodat, že tito bankéři rovněž porušovali základní právní principy vztahující se na peněžní depositum a značnou část uložených peněz používali pro svoje soukromé obchody. Císařova metoda – přímo zabavit cokoli, co v jejich trezorech zbylo – ovšem podněcovala bankéře k tomu, aby třetím stranám běžně půjčovali většinu uložených peněz. Neexistovala-li žádná záruka, že veřejné orgány budou respektovat bankovní rezervy (a vlastní zkušenost bankéře naučila, že císař v případě, že mu chyběly peníze, neměl žádné výčitky svědomí nuceně si tyto prostředky přivlastnit v podobě povinných půjček koruně), zdálo se moudřejší většinu uložených peněz investovat do soukromého průmyslu a obchodu, uniknout tak vyvlastnění a docílit vyšších zisků.

Praxe konfiskování vkladů je asi nejkrajnějším příkladem tradiční tendence veřejných orgánů vydělávat na bankovních ziscích vyvlastněním prostředků od těch, kteří mají právní povinnost lépe střežit vklady jiných. Je proto pochopitelné, že vládci, jelikož z pochybných aktivit bank nejvíce profitovali, je nakonec obhajovali a udělovali bankéřům všemožná privilegia, aby jim umožnili fungovat s částečnými rezervami, na hranici legality.

Ramón Carande ve svém hlavním díle *Carlos V y sus banqueros* uvádí nejdůležitější bankéře v Seville Karla V., jmenovitě Espinosy, Dominga de Lizarrazas a Pedra de Morga, spolu s méně významnými Cristóbalem Francisquínem, Diegem Martínezem, Juanem Íñiguezem a Octaviem de Negrón. Všichni tito bankéři nevhnutelně zkrachovali, především kvůli nedostatku likvidity na pokrytí výběrů vkladů na požádání. To dokazuje, že fungovali s částečnými rezervami, k čemuž jim pomohla licence či privilegium obdržené od města Sevilly a od samotného Karla V.⁷¹ Nemáme údaje o jejich přesném

⁷¹ Španělské banky 17. století neměly více štěstí:

Na začátku 17. století byly banky u dvora, v Seville, Toledu a Granadě. Krátce po roce 1622 si Alejandro Lindo stěžoval, že

rezervním poměru, ale víme, že v mnoha případech prováděli osobní investice do flotily používané pro obchod s Amerikou, vybírání daní atd. Takové riskantní podniky byly vždy mimořádně lákavé, protože pokud dopadly dobře, vynášely enormní zisky. Navíc jak jsme zmínili výše, opakované konfiskace bankovních deposit drahých kovů pouze utvrzovaly bankéře v tom, aby pokračovali ve svých nelegitimních aktivitách. Espinosa banka v důsledku toho zkrachovala v roce 1579 a výše postavení podílníci byli uvězněni. Banka Dominga de Lizarras zkrachovala 11. března 1553, když nebyl schopen provést platbu více než šesti a půl milionu maravedi. Banka Pedra de Morga, který začal svoji činnost v roce 1553, zkrachovala v roce 1575 během druhého bankrotu Filipa II. Méně významné banky utrpěly stejný osud. K tomuto problému má zajímavý komentář Thomas Gresham. Gresham se vypravil do Sevilly s instrukcemi vybrat 320 tisíc dukátů v hotovosti, k čemuž měl potřebnou licenci od císaře a královny Marie. Divil se, že ve stejném městě, které přijímalo poklady Nového světa, mohou být peníze tak extrémně vzácné. To samé platilo pro trhy a Gresham se obával, že všechny banky ve městě zmrazí platby, jakmile svůj výběr dokončí.⁷² Je nešťastné, že Ramón Carande používá nedostatečné analytické nástroje a že jeho interpretace těchto bankovních krachů vychází hlavně ze zjevných informací, jako byla například touha po drahých kovech, která neustále ohrožovala solventnost bank; troufalé soukromé podniky bankéřů (jejich zapojení v pronájmu lodí, zámožských obchodních platbách, pojišťovnictví, různých spekulacích atd.), které je neustále přivádělo do vážných problémů; a opakované konfiskace cenností ve prospěch královské

ani jedna už neexistuje; ta poslední (patřící Jacomovi Matedovi) zbankrotovala v Seville. (M. Colmeiro, *Historia de la economía política española* [1863; Madrid: Fundación Banco Exterior, 1988], sv. 2, s. 342)

⁷² Greshamovi se nakonec po značném úsilí podařilo získat kolem 200 tisíc dukátů, k čemuž tehdy napsal: „Bojím se, že způsobím krach všech bank v Seville.“ Viz Carande, *Carlos V y sus banqueros*, sv. 1, s. 299–323, zvláště s. 315–316, které pojednávají o Greshamově návštěvě Sevilly.

pokladny a její potřeba likvidity. Ani jednou nezmiňuje následující řetěz událostí: bankovníctví částečných rezerv vedlo k umělé úvěrové expanzi nepodpořené dostatečnými reálnými úsporami; ta spolu s inflací drahých kovů z Ameriky vyvolala umělý boom; boom měl zase za následek ekonomickou krizi a nevyhnutelnou recesi; toto byl skutečný důvod krachů bank.

Carandeho opominutí teorie našťěstí alespoň zčásti kompenzovala vysvětlující studie M. Cipolly o hospodářské a bankovní krizi druhé poloviny 16. století. I když tato analýza pojednává výhradně o italských bankách, je přímo aplikovatelná i na španělský finanční systém, vzhledem k blízkému vztahu, který v té době panoval mezi finančními a obchodními cestami obou zemí.⁷³ Cipolla vysvětluje, že ve druhé polovině 16. století zahrnovala peněžní zásoba (to, co dnes označujeme jako M1 nebo M2) velké množství „bankovních peněz“ neboli deposit vytvořených z ničeho bankéři, kteří si neponechávali v držení sto procent hotovosti z vkladů na požádání. To dalo vzniknout období umělého ekonomického růstu, který se začal obracet během druhé poloviny století, kdy vkladatelé začali nervózně pociťovat ekonomické potíže a nejdůležitější florentské banky začaly krachovat.

Podle Cipolly tuto fázi expanze v Itálii spustili ředitelé banky Ricci, kteří použili velký podíl deposit k nákupu vládních dluhopisů a poskytnutí půjček. Ostatní soukromé banky musely přistoupit ke stejné politice úvěrové expanze, pokud jejich správci chtěli zůstat konkurenceschopnými a zachovat si svoje zisky a tržní podíl. Tento proces vyvolal úvěrový boom, jenž vedl k období velkého umělého rozmachu, který se brzy začal obracet. V roce 1574 jedno svolání obvinilo bankéře, že odmítají vrátit deposita v hotovosti a odsoudilo fakt, že pouze „platili inkoustem“. Banky měly stále větší obtíže vyplatit

⁷³ Viz Cipollovu knihu *Money in Sixteenth-Century Florence* (Berkeley: University of California Press, 1989), zvl. s. 101 a násl. Blízký finanční a obchodní vztah mezi Španělskem a Itálií v 16. století je velmi dobře zdokumentován v Felipe Ruiz Martín, *Pequeño capitalismo, gran capitalismo: Simón Ruiz y sus negocios en Florencia* (Barcelona: Editorial Crítica, 1990).

vklady v hotovosti a benátská města začala zakoušet významný nedostatek peněz. Řemeslníci nemohli vybrat svoje vklady ani splatit dluhy a následovalo prudké omezení úvěru (tj. deflace) spolu s vážnou ekonomickou krizí, kterou Cipolla ve svém zajímavém díle detailně analyzuje. Z teoretického hlediska je Cipollova analýza silnější než Carandeho, i když ani ona není zcela dostačující, protože klade větší důraz na krizi a omezení úvěru než na jim předcházející fázi umělé úvěrové expanze, v níž spočívá skutečný kořen zla. Fáze úvěrové expanze má zase kořeny v tom, že se bankéři nedokázali podřídit povinnosti opatrovat a udržovat nedotčených sto procent *tantundem*.⁷⁴

Mezinárodní význam měly dlouhodobé vztahy mezi Karlem V. a členy prominentní rodiny bankéřů – Fuggerů (ve Španělsku byli známi pod jménem *Fúcares*). Fuggerové z Augsburgu začínali jako obchodníci s přízí a stříbrem a provozovali také obchod s kořením mezi jejich městem a Benátkami. Později se soustředili na bankovníctví a v době svého největšího rozmachu měli 18 poboček v různých částech Evropy. Poskytli úvěry, které pomohly financovat zvolení Karla V. císařem, a také později v mnoha případech financovali jeho podniky; jako zajištění úvěru dostávali dodávky stříbra z Ameriky a také oprávnění vybírat daně. Jejich podnikání se zadrhlo a jen těsně uniklo krachu v roce 1557, kdy Filip II. *de facto* zmrazil platby; v pronájmu půdy patřící vojenským řádům pokračovali až do roku 1634.⁷⁵

⁷⁴ Cipolla uvádí, že v 50. letech 16. století už banka Ricci nemohla pokrýt požadavky na výběr hotovosti a skutečně pozastavila platby a platila pouze „inkoustem“ neboli dlužními úpisy. Florentské úřady se zaměřily pouze na příznaky této znepokojující situace a učinily typický pokus ji vyřešit pouhým nařízením. Uvalily na bankéře povinnost neprodleně věřitelům zaplatit v hotovosti, ale nerozpoznaly ani nezacílily na základní zdroj problému (zpronevěru vkladů a jejich nasměrování do půjček a nedodržování stoprocentních hotovostních rezerv). Z toho plyne, že výnosy, které následovaly, neměly požadovaný účinek a krize se postupně zhoršovala až k výbuchu násilí v polovině 70. let. Viz Cipolla, *Money in Sixteenth-Century Florence*, s. 107.

⁷⁵ Nejlepším zdrojem informací o vztazích mezi bankou Fuggerů a Karlem V. je patrně kniha Ramóna Carandeho *Carlos V y sus banqueros*.

SALAMANSKÁ ŠKOLA A BANKOVNICTVÍ

Tyto finanční a bankovní jevy nezůstaly nepovšimnuty významnými mysliteli salamanské školy, kteří (jak ukazují spolehlivé výzkumy) vydláždili cestu moderní subjektivní teorii hodnoty rozvíjené rakouskou školou ekonomie.⁷⁶

Za zmínku stojí také studie, kterou napsal Rafael Termes Carreró: *Carlos V y uno de sus banqueros: Jacobo Fugger* (Madrid: Asociación de Caballeros del Monasterio de Yuste, 1993). Rafael Termes činí zajímavý postřeh o dominanci Fugerů ve Španělsku, když poukazuje na to, že v Madridu je ulice pojmenovaná po Fuggerech. Calle de Fúcar, nacházející se mezi ulicemi Atocha a Moratín, nese španělskou podobu jejich příjmení. Kromě toho Diccionario španělské královské akademie i dnes uvádí, že slovo fúcar znamená „bohatá osoba“. (s. 25)

⁷⁶ Příspěvek španělských scholastiků k ekonomické teorii zkoumali v nedávné minulosti, kromě jiných, tito autoři: Murray N. Rothbard, „New Light on the Prehistory of the Austrian School“, v *The Foundations of Modern Austrian Economics*, Edwin G. Dolan, ed. (Kansas City, Mo.: Sheed and Ward, 1976), s. 52–74, a *Economic Thought Before Adam Smith*, kap. 4, s. 97–133; Lucas Beltrán, „Sobre los orígenes hispanos de la economía de mercado“, v *Ensayos de economía política* (Madrid: Unión Editorial, 1996), s. 234–254; Marjorie Grice-Hutchinson, *The School of Salamanca: Readings in Spanish Monetary Theory 1544–1605* (Oxford: Clarendon Press, 1952), *Early Economic Thought in Spain 1177–1740* (Londýn: George Allen and Unwin, 1978), a *Economic Thought in Spain: Selected Essays of Marjorie Grice-Hutchinson*, Laurence str. Moss a Christopher K. Ryan, eds. (Aldershot, V. B.: Edward Elgar, 1993); Alejandro A. Chafuen, *Christians for Freedom: Late-Scholastic Economics* (San Francisco: Ignatius Press, 1986); a Huerta de Soto, „New Light on the Prehistory of the Theory of Banking and the School of Salamanca“, s. 59–81. Intelektuální vliv salamanské školy na školu rakouskou není pouhou shodou okolností nebo historickou zvláštností, ale důsledkem blízkých historických, politických a kulturních vztahů, jež byly navázány mezi Španělskem a Rakouskem za časů Karla V. a jeho bratra Ferdinanda I. Tyto vazby přetrvaly několik staletí a klíčovou roli v nich hrála Itálie, která vystupovala jako skutečné kulturní, ekonomické a finanční pojitko mezi dvěma nejzazšími body říše (Španělskem a Vídní). (K tomuto tématu doporučujeme zajímavou knihu Jeana Bérengera *A History of the Habsburg Empire, 1273–1700*, překl. C. A. Simpson, [Londýn: Longman, 1994, s. 133–135]). Nauka scholastiků o bankovníctví byla nicméně ve výše zmíněných dílech

Chronologicky vzato prvním dílem zabývajícím se naší tezí a možná dílem nejvíce relevantním je *Instrucción de mercaderes* („Poučení obchodníkům“) z pera doktora Luise Saravie de la Calle, (vydáno v Medina del Campo v roce 1544). Saravia de la Calle ostře kritizuje bankéře a nazývá je „nenasytnými žrouty, kteří vše pohltí, zničí, zmatou, ukradnou a znečistí tak jako Fíneovy harpyje“⁷⁷. Říká, že bankéři „vycházejí do ulic se svým stolkem, židlí, pokladnou a účetní knihou tak jako nevěstky do veřejného domu“, a s potřebnou licencí a zárukami vyžadovanými zákony království se dávají do získávání vkladů od zákazníků, kterým nabízejí účetní a pokladní služby

do značné míry přehlédnuta. Marjorie Grice-Hutchinson se tématu dotýká téměř doslovnou reprodukcí stručného příspěvku Ramóna Carandeho (viz *The School of Salamanca*, s. 7–8). Ramón Carande zase jednoduše cituje (na s. 297–298 ve svazku 1 knihy *Carlos V y sus banqueros*) úvahy o bankovníctví z pera Tomáse de Mercada. Důkladnější průzkum provádí Alejandro A. Chafuen, který alespoň podává zprávu o názorech Luise de Moliny na bankovníctví a uvažuje o míře, do jaké salamanská škola schvalovala či neschvalovala bankovníctví částečných rezerv. Dalším relevantním zdrojem je kniha Restituta Sierry Brava *El pensamiento social y económico de la Escolástica desde sus orígenes al comienzo del catolicismo social* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Sociología „Balmes“, 1975), svazek 1 na s. 214–237 obsahuje poněkud zaujatou interpretaci názorů členů salamanské školy na bankovníctví. Podle Sierry Brava měli někteří z teoretiků školy (mezi nimi Domingo de Soto, Luis de Molina a dokonce Tomás de Mercado) sklon bankovníctví částečných rezerv schvalovat. Sierra Bravo ovšem ignoruje díla dalších členů školy, kteří na daleko pevnějších teoretických základech zastávali radikálně protichůdný názor. Stejnou kritiku lze vztáhnout i na reference Francisca G. Camacha v jeho předmluvách ke španělským překladům Molinových děl, zvláště jeho úvod k *La teoría del justo precio* (Madrid: Editora Nacional, 1981), zvl. s. 33–34. Tato verze teorie, podle níž někteří členové salamanské školy akceptovali bankovníctví částečných rezerv, byla významně ovlivněna článkem Francisca Beldy, S. J., nazvaným „Ética de la creación de créditos según la doctrina de Molina, Lessio y Lugo“, vydaným v *Pensamiento* 19 (1963): 53–89. Z důvodů uvedených v textu nesouhlasíme s interpretací, kterou tito autoři přisuzují doktríně salamanské školy v oblasti bankovníctví. Tyto námítky detailněji prozkoumáme v sekci 1 kapitoly 8.

⁷⁷ Saravia de la Calle, *Instrucción de mercaderes*, s. 180.

a provádění plateb z jejich účtů podle příkazů, a dokonce z takových účtů vyplácejí úroky.

Zdravou právní argumentací Saravia de la Calle ukazuje, že úrok je neslučitelný s podstatou peněžního deposita a bankéř by v každém případě měl obdržet poplatek za úschovu a péči o peníze. Dokonce přísně kárá zákazníky, kteří takové smlouvy s bankéři uzavírají a tvrdí:

A pokud řekneš, obchodníku, že peníze nevypůjčuješ, ale že je ukládáš, je to větší výsměch; kdo kdy viděl příjemce vkladů platit? Obvykle je mu placeno za starosti s opatrováním vkladu. Kromě toho, pokud nyní svěříš svoje peníze lichváři jako půjčku nebo vklad, potom stejně jako přijímáš část zisku, přijímáš i podíl na vině, dokonce větší podíl.⁷⁸

V kapitole 12 svojí knihy Saravia de la Calle čistě rozlišuje obě radikálně odlišné transakce, které bankéři provádějí: vklady na požádání a termínovaná „deposita“. V prvním případě zákazníci svěřují peníze bankéři bez nároku na úrok,

aby peníze byly ve větším bezpečí a dostupnější pro provádění plateb, aby se vyhnuli nepříjemné nutnosti je počítat a sřežít, a také proto, že jako výraz vděčnosti za tento dobrý skutek, který bankéři prokazují, když mu svěřují svoje peníze, bankéř povolí bezúročné přečerpání účtu do určité výše, pokud se stane, že zákazníkovi u něj žádné peníze nezbudou.⁷⁹

Druhá transakce, termínované „depositum“, se od té první velmi liší a je ve skutečnosti opravdovou půjčkou (mutuem), která je bankéři poskytnuta na dohodnutou lhůtu a nese úrok. Saravia de la Calle tyto transakce v souladu s tradiční kano-nickou doktrínou o lichvě odsuzuje. Kromě toho jasně uvádí, že v případě smlouvy o vkladu na požádání by zákazníci měli platit bankéři,

⁷⁸ Ibid., s. 181.

⁷⁹ Ibid., s. 195.

protože uloží-li peníze, měli by platit za péči o ně, a neměli by dosahovat tak vysokého zisku, jaký zákony povolují, když se ukládají peníze nebo jiný majetek vyžadující opatrování.⁸⁰

Saravia de la Calle pokračuje káráním zákazníků, kteří se sobecky snaží vydělat na nezákonných aktivitách bankéřů tak, že provádějí vklady a očekávají od bankéřů výplatu úroku. Jak pronikavě píše,

kdo uloží peníze u někoho, o kom ví, že je nebude střežit, ale namísto toho je utratí, není zproštěn hříchu, přinejmenším hříchu lehčího. Jedná stejně jako ten, kdo vydá pannu smilníkovi nebo lahůdku žroutovi.⁸¹

Vkladatel kromě toho nemůže uklidnit svoje svědomí tím, že si bude myslet, že bankéř vypůjčí nebo použije peníze jiných, a ne ty jeho.

Věří, že bankéř pravděpodobně bude střežit uložené peníze a nepoužije je na svoje obchody, i když to od žádného z těchto lichvářů nelze očekávat. Právě naopak, bankéř vklad brzy investuje a pokusí se na něm vydělat peníze. Jak by se jen mohli vyhnout použití vkladů bankéři, kteří platí sedm a deset procent úroku těm, kdo jim poskytují peníze na jejich obchody? I kdyby bylo jasně dokázáno, že nehřešíš (což není, pravý opak je pravdou), půjčovatel peněz zcela jistě hřeší, když provádí obchody s tvými penězi, a jistě používá tvoje peníze aby odcizil majetek tvých sousedů.⁸²

Doktrína Saravii de la Calle je velmi soudržná do té míry, že použití peněz složených u bankéře jako vklad na požádanou pro vlastní potřebu (poskytováním půjček) je nelegitimní a znamená vážný hřích. Tato doktrína se shoduje s tou, kterou

⁸⁰ Ibid., s. 196.

⁸¹ Ibid., s. 197.

⁸² Ibid.

původně ustanovili klasičtí autoři římského práva a která přirozeně vyplývá ze samotné esence, účelu a právní podstaty smlouvy o peněžním iregulárním depositu, kterou jsme studovali v kapitole 1.

Saravia de la Calle také poutavě popisuje nepřiměřené zisky, kterých bankéři dosahují nelegitimní praxí přivlastňování vkladů, místo aby se spokojili se skromnějšími zisky, které by obdrželi za jednoduchou správu či péči o vklady. Jeho vysvětlení je poměrně výstižné:

Pokud dostaneš odměnu, měla by být přiměřená a dostatečná na tvoji obživu, ale ne ta přehnaná kořist, za kterou si postavíš krásné domy, koupíš honosné nemovitosti, zaplatíš sluhy a poskytněš svým příbuzným výstřední požitky a pořádáš oslavy a odíváš se tak honosně, zvláště když jsi byl chudý, než jsi začal se svými spekulacemi a opustil skromné obchody.⁸³

Saravia de la Calle navíc vysvětluje, že bankéři jsou poměrně náchylní ke krachu, a dokonce provádí zběžnou teoretickou analýzu, která dokazuje, že po fázi rozmachu způsobené umělou expanzí úvěrů poskytnutých těmito „lichváři“ nevyhnutelně následuje období recese, během něhož nesplácení dluhů způsobuje řetěz krachů bank. Dodává, že

obchodník lichváři nezaplatí, způsobí jeho krach, lichvář pozastaví platby a vše je ztraceno. Je všeobecně známo, že tito půjčovatelé peněz jsou počátkem, okolností, a dokonce příčinou toho všeho, *protože kdyby neexistovali, každý člověk by užíval svoje peníze v rozsahu, v jakém by mohl, a ne více, a věci by stály tolik, jakou mají hodnotu, a nebyla by požadována více než spravedlivá cena.* Bylo by tedy velmi chvályhodné, aby vládcí přestali tyto lichváře ve Španělsku tolerovat, jelikož žádný jiný národ ve světě je netoleruje, a vyhnali tento mor ze svého dvora a království.⁸⁴

⁸³ Ibid., s. 186.

⁸⁴ Ibid., s. 190; kurzíva přidána.

Jak víme, není pravdou, že veřejné orgány jiných národů kontrolovaly činnost bankéřů úspěšněji než ty španělské. Namísto toho se stejná věc děla víceméně všude a vládcí nakonec poskytli bankéřům privilegia, která jim dovolila použít peníze jejich vkladatelů ve vlastní prospěch, výměnou za možnost vydělávat na bankovním systému, který poskytuje mnohem rychlejší a snadnější financování než daně.

Na závěr svojí analýzy Saravia de la Calle zdůrazňuje, že

křesťan by za žádných okolností neměl dávat svoje peníze těmto lichvářům, protože pokud tím zhřeší, jak je tomu vždy, měl by se toho zdržet, aby se vyhnul hříchu; a pokud nezhrěší, potom by se měl zdržet, aby nezpůsobil, že zhřeší půjčovatel peněz.

Dále dodává, že pokud není využito služeb bankéřů, výsledkem je následující dodatečná výhoda: vkladatelé

nebudou zděšeni, pokud půjčovatel peněz pozastaví platby; pokud zkrachuje, jak často vidíme a jak náš Pán dovoluje, potom ať je ztracen on i jeho páni stejně jako nepoctivé zisky.⁸⁵

Jak vidíme, analýza Saravii de la Calle s jeho chytrostí a humorem je dokonalá a prostá rozporů. Ve své kritice bankéřů ovšem možná klade příliš velký důraz na fakt, že vyžadovali a platili úroky v rozporu s kanonickým zákazem lichvy, místo aby zdůraznil, že zpronevěřovali vklady na požádanou.

Dalším autorem, který zkoumá smlouvu o peněžním iregulárním depositu, je Martín de Azpilcueta, lépe známý jako „Doktor Navarro“. Ve své knize *Comentario resolutorio de cambios* („Vysvětlující komentář o směně“), poprvé vydané v Salamance na konci roku 1556, Martín de Azpilcueta výslovně hovoří o „bankovníctví za účelem opatrování“, kterou představuje bankovní smlouva o peněžním depositu na požádání. Pro Martína de Azpilcuetu je bankovníctví za účelem opatrování

⁸⁵ Ibid., s. 198.

neboli smlouva o iregulárním depositu zcela oprávněná a znamená, že bankéř je

opatrovníkem, depositářem a ručitelem za peníze, které jsou mu předány nebo směněny za jakýmkoliv účelem těmi, kdo mu dávají či posílají peníze, a že je povinen provést platby obchodníkům nebo osobám, kterým si vkladatelé přejí platby provést tím či oním způsobem, [za což] může od státu či od vkladatelů oprávněně požadovat spravedlivý poplatek, jelikož tento obchod a zodpovědnost jsou státu užitečné a prosté nepravosti; a je spravedlivé, aby pracující dostal svoji mzdu. A je prací penězoměnce přijímat, opatrovat a mít stále připravené peníze tolika obchodníků a psát a vést jejich účty s velkými obtížemi a někdy s rizikem chyby v jejich záznamech a v jiných věcech. Toto uspořádání by mohlo být zakotveno ve smlouvě, kterou se jedna osoba zavazuje držet peníze ostatních lidí v úschově, provádět platby a vést záznamy podle jejich ujednání, atd., jelikož toho je dohoda najímající osobu na práci, což je dobře známá, spravedlivá a požehnaná smlouva.⁸⁶

Jak vidíme, Martín de Azpilcueta považuje smlouvu o peněžním iregulárním depositu za zcela legitimní smlouvu, kterou lidé svěřují správu svých peněz profesionálovi (bankéři), který je musí opatrovat jako dobrý rodič a udržovat je vkladatelům neustále k dispozici a poskytovat přitom pokladní služby, jaké si od něj vyžádají; přičemž má právo účtovat vkladatelům za svoje služby poplatek. Podle Martina de Azpilcuety jsou to vskutku vkladatelé, kdo musí platit depositáři či bankéři, a nikdy *naopak*, takže vkladatelé „zaplatí kompenzaci za obtíže a obavy, které penězoměnci má při přijímání a opatrování peněz“, a bankéři musí

⁸⁶ Martín de Azpilcueta, *Comentario resolutorio de cambios* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1965), s. 57–58. V naší studii doktríny dr. Navarra jsme použili první španělské vydání vydané Andrésem de Portanarijsem v Salamance roku 1556 a také portugalské vydání vydané Ioamem de Barreyrou v Coimbre v roce 1560 a nazvané *Comentario resolutorio de onzenas*. V tomto vydání se text odpovídající výše uvedeným citátům objevuje na s. 77–80.

vést svůj podnik poctivě a spokojit se se spravedlivou odměnou od těch, kdo jim ji dluží a jejichž peníze opatrují a účty vedou, a ne od těch, kteří vůči nim nemají dluh.⁸⁷

Martín de Azpilcueta kromě toho ve snaze věci vyjasnit a předejít zmatení (za použití stejné argumentace jako dr. Saravia de la Calle) výslovně odsuzuje zákazníky, kteří nechtějí za úschovu svých deposit nic platit a pokoušejí se z nich dokonce získat úrok. Doktor Navarro dochází k závěru, že

při tomto druhu směny hřeší nejen penězoměnci, ale také ... ti, kdo jim svěrují svoje peníze do úschovy, jako bylo řečeno výše. Později odmítají platit poplatek a tvrdí, že zisk dosažený s jejich penězi a obdrženy od těch, kterým platí v hotovosti, je dostatečnou odměnou. A pokud penězoměnci požadují poplatek, zákazníci je opustí a vezmou svoje obchody jinam. Bankéři se tedy vzdávají svého poplatku, aby si tyto zákazníky udrželi, a namísto toho berou peníze od těch, kdo jim nic nedluží.⁸⁸

Tomás de Mercado ve svojí knize *Suma de tratos y contratos* („Sbírka obchodů a smluv“) (Sevilla, 1571) provádí analýzu bankovního podnikání ve velmi podobné linii jako předcházející autoři. Začíná správným tvrzením, že vkladatelé by měli platit bankéřům za práci spočívající v opatrování jejich peněžních deposit a dochází k závěru, že

je běžným a obecným pravidlem mezi všemi bankéři, že mohou přijmout odměnu od těch, kdo ukládají peníze v jejich bance, určitou částku každý rok nebo za každý tisíc, protože bankéři vkladatelům slouží a opatrují jejich majetek.⁸⁹

⁸⁷ Azpilcueta, *Comentario resolutorio de cambios*, s. 60–61.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 61.

⁸⁹ Citujeme z vydání Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1977, editor a předmluva Nicolás Sánchez Albornoz, sv. 2, s. 479. Restituto Sierra Bravo má další vydání, vydané v Editora Nacional v roce 1975. Výše uvedený úryvek najdeme na straně 401 tohoto vydání. Původní

Tomás de Mercado nicméně ironicky poukazuje na to, že bankéři v Seville byli tak „štědří“, že si za opatrování vkladů neúčtovali nic: „je pravdou, že ti v tomto městě jsou tak vznešení a šlechtní, že nepožadují a nepřijímají žádnou odměnu“⁹⁰. Tomás de Mercado si všímá, že tito bankéři si nemusí nic účtovat, jelikož jim velký objem peněz, který získávají z vkladů, přináší významné zisky ze soukromých obchodů. Musíme zdůraznit, že podle našeho názoru zde Tomás de Mercado jednoduše potvrzuje fakt a nenaznačuje, že by toto jednání považoval za jakýmkoliv způsobem legitimní, jak se patrně domnívají různí novodobí autoři (mezi jinými Restituto Sierra Bravo a Francisco G. Camacho).⁹¹ Opak je pravdu. Z hlediska nejčistší římské právní doktríny a základní právní podstaty smlouvy o peněžním iregulárním depositu analyzované v kapitole 1 je Tomás de Mercado tím scholastikem, který nejjasněji ukazuje, že převod majetku při iregulárním depositu neimplikuje současný převod disponibility *tantundem* a z praktického hlediska tedy nedochází k *plnému* převodu majetku. Vyjadřuje se poměrně dobře: „[bankéři] musí pochopit, že peníze nejsou jejich, ale patří ostatním; a není spravedlivé, že jejich použitím přestávají sloužit jejich vlastníku“. Tomás de Mercado dodává, že bankéři by měli dodržovat dva základní principy. Za prvé: neměli by

obrat banku natolik, že nemohou ani pokrýt příkazy k platbám, které obdrží, protože pokud ztratí schopnost je splatit, protože peníze utratili a investovali v pochybném podnikání a jiných obchodech, určitě hřeší... Za druhé: neměli by se angažovat v riskantních obchodech, protože hřeší i v případě, pokud obchody skončí úspěchem, neboť riskují, že nebudou

vydání vyšlo v Seville v roce 1571 „v domě Hernanda Díaze, tiskaře knih, v ulici U Hada“.

⁹⁰ Mercado, *Suma de tratos y contratos*, sv. 2, s. 480 ve vydání Instituto de Estudios Fiscales a s. 401 ve vydání Restituta Sierry Brava.

⁹¹ Viz díla Restituta Sierry Brava, Francisca Beldy, a Francisca Garcíi Camacha citovaná v poznámce pod čarou č. 76.

schopni dostát svojí odpovědnosti a způsobí vážnou škodu těm, kdo jim věřili.⁹²

I když lze tato doporučení brát jako důkaz toho, že Tomás de Mercado rezignuje a připouští jistý částečný rezervní poměr, je důležité mít na mysli, že je velmi kategorický, když vyjadřuje svůj právní názor, že uložené peníze skutečně nepatří bankéřům, ale vkladatelům, a když dále uvádí, že žádný z bankéřů jeho dvě doporučení nedodrží:

jelikož je ovšem velmi těžké udržet chamtivost na uzdě, když jdou obchody v příznivé situaci dobře, žádný z nich nedbá těchto varování ani nesplňuje tyto podmínky.⁹³

Z tohoto důvodu považuje regulace ustanovené císařem Karlem V. v této oblasti za velmi prospěšné. Regulace zakázaly bankéřům provádět soukromé obchody a měly odstranit pokušení financovat takové obchody neomezeně dlouho penězi obdrženyými od vkladatelů.⁹⁴

⁹² Mercado, *Suma de tratos y contratos*, sv. 2, s. 480 ve vydání Estudios Fiscales a s. 401 ve vydání Restituta Sierry Brava.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ *Nueva Recopilación*, zákon 12, hlava 18, kniha 5, vydáno ve městě Zamora 6. června 1554 Karlem V., královnou Johanou a princem Filipem; znění je:

Protože se veřejné banky na trzích v Medině del Campo, Riosecu a Villalónu a ve městech a vesnicích těchto království... [zapojily do obchodů jiných, než byl jejich konkrétní úkol týkající se peněz], v důsledku toho pozastavily platby a zkrachovaly; [abychom] zabránili výše zmíněným událostem, rozhodujeme, že od nynějška se omezí na svoji konkrétní povinnost a že k založení těchto veřejných bank nebude třeba jedné osoby, ale dvou... a než budou... [moci vykonávat svoje povolání], musí poskytnout dostatečné záruky. (kurzíva přidána)

Termín „veřejné banky“ zde neoznačuje vládní banky, ale soukromé banky, které mohou za určitých okolností (alespoň dva vlastníci, dostatečné záruky atd.) přijímat vklady od veřejnosti. Viz José Antonio Rubio Sacristán, „La fundación del Banco de Amsterdam (1609) y la banca de Sevilla“, *Moneda y crédito* (březen 1948).

Na konci kapitoly 4 v *Suma de ratos y contratos* Tomás de Mercado navíc uvádí, že bankéři v Seville drželi vklady v penězích a drahých kovech patřící obchodníkům s Novým světem a že s takovými velkými vklady „prováděli velké investice“ a dosahovali tučných zisků. Otevřeně zde tyto praktiky neodsuzuje, ale musíme mít na paměti, že dotyčná pasáž je opět spíše popisem stavu věcí než soudem o jeho legitimitě. Otázku legitimacy ovšem více do hloubky řeší v kapitole 14, kterou jsme se již zabývali. Tomás de Mercado také dochází k závěru, že bankéři

se rovněž zabývají peněžoměnstvím a účtováním; bankéři v tomto státě se angažují v mimořádně široké paletě činností, širší než oceán, ale někdy přecení svoje možnosti a vše je ztraceno.⁹⁵

Scholastiky nejvíce pomýlenými ve svém doktrinálním ošetření smlouvy o peněžním iregulárním depositu jsou Domingo de Soto a (zvláště) Luis de Molina a Juan de Lugo. Tito teoretici se nechali ovlivnit středověkou tradicí glosátorů, kterou jsme probrali v oddílu 2 této kapitoly, a zvláště teoretickým zmatením, jež bylo výsledkem *deposita confessata*. De Soto a zvláště Molina považují iregulární depositum za půjčku, při níž na bankéře přechází jak vlastnictví, tak plná disponibilita *tantundem*. Věří proto, že praxe půjčování uložených prostředků třetím stranám je legitimní, pokud bankéři jednají „obežretně“. Domingo de Soto by mohl být považován za prvního zastávce této teze, i když ji zastával velmi nepřímou. V knize 6, tématu 11 jeho díla *La justicia y el derecho* („O spravedlnosti a právu“) (1556), se dočítáme, že bankéři mají

ve zvyku, říká se, mít závazky na větší částku peněz, než byla uložena, když obchodník provedl svůj vklad v hotovosti. Dal

⁹⁵ Toto je citace Mercada, kterou Ramón Carande zahrnul do sv. 1 *Carlos V y sus banqueros*, do úvodu ke svému pojednání o bankéřích v Seville a krizi, která vedla ke krachu všech. Viz Mercado, *Suma de ratos y contratos*, sv. 2, s. 381–382 ve vydání Instituto de Estudios Fiscales z roku 1977 a s. 321 ve vydání Sierry Brava.

jsem peněžoměnci deset tisíc; takže mi bude dlužit dvanáct, možná patnáct; protože mít hotovost je pro peněžoměnce velmi ziskové. A není v tom spatřováno žádné zlo.⁹⁶

Dalším typickým příkladem vytváření úvěrů, který Domingo de Soto patrně pokládá za přijatelný, je půjčka ve formě eskontování smének financovaná použitím vkladů klientů.

Učencem, který nejzjevněji zastával chybnou doktrínu o bankovní smlouvě o peněžním iregulárním depositu, je ovšem jezuita Luis de Molina.⁹⁷ V knize *Tratado sobre los cambios* („Pojednání o směnách“) (1597) skutečně zastává středověkou doktrínu, že iregulární depositum je smlouvou o půjčce (mutuu) bankéři, kterou není převedeno jen vlastnictví, ale i plná disponibilita *tantundem*, což znamená, že bankéř může peníze legitimně použít pro vlastní prospěch v podobě půjček nebo libovolným jiným způsobem. Podívejme se nyní, jak uvádí svůj argument:

⁹⁶ Habet autem praeterea istorum usus, ut fertur si mercatorum quispiam in cambio numeratam pecuniam deponat, campsor pro maio ri illius gratia respondeat. Numeravi campSORI dece milia: fide habebO apud ipsum & creditu pro duodecim, & forfam pro quim decim: qui capsori habere numerata pecuniam bonum est lucrum. Neq, vero quicq vitij in hoc foedere apparet. (Domingo de Soto, *De iustitia et iure* [Salamanca: Andreas Portonarijs, 1556], kniha 6, téma 11, jediný článek, s. 591. Vydání Instituto de Estudios Políticos [Madrid, 1968], sv. 3, s. 591)

Sierra Bravo (*El pensamiento social y económico de la Escolástica*, s. 215) je toho názoru, že tato slova pronesená Domingem de Soto znamenají, že akceptoval bankovníctví částečných rezerv.

⁹⁷ Je velmi příznačné, že řada autorů, včetně Marjorie Grice Hutchinson, se zdráhá zařadit Luise de Molinu mezi teoretiky salamanské školy: „Zahrnutí Moliny do této školy se mi nyní zdá být spornější.“ Marjorie Grice-Hutchinson, „The Concept of the School of Salamanca: Its Origins and Development“, kapitola 2 v *Economic Thought in Spain: Selected Essays of Marjorie Grice-Hutchinson*, s. 25. Zdá se jasné, že hlavní členové salamanské školy byli dominikáni a přinejmenším v otázkách bankovníctví je nutné odlišit je od odchylné a méně precizní skupiny jezuitských teologů.

Protože tito bankéři, jako všichni ostatní, jsou skutečnými vlastníky peněz uložených v jejich bankách a velmi se tímto liší od ostatních depositářů..., přijímají tedy peníze jako nejistou půjčku, a tedy na vlastní riziko.

Dále uvádí ještě jasněji, že

takové depositum je ve skutečnosti půjčkou, jak bylo řečeno, a vlastnictví peněz je převedeno na bankéře, takže jsou-li ztraceny, jsou ztraceny pro bankéře.⁹⁸

Tento postoj je v rozporu s doktrínou, kterou sám Luis de Molina zastává v *Tratado sobre los préstamos y la usura* („Pojednání o půjčkách a lichvě“), kde uvádí, že nezbytným prvkem všech smluv o půjčce je *lhúta*, a pokud nebylo výslovně uvedeno trvání půjčky a sjednáno datum jejího splacení, „bude nutné ohledně trvání půjčky přijmout rozhodnutí soudce“.⁹⁹ Luis de Molina kromě toho ignoruje všechny argumenty uvedené v kapitole 1 na důkaz, že smlouva o iregulárním depositu nemá z hlediska právní povahy a podstaty nic společného se smlouvou o půjčce (mutuem). Jeho doktrinální pokus obě smlouvy vzájemně ztotožnit je tedy zjevně krokem zpět, nejen ve vztahu k mnohem soudržnějším názorům Saravii de la Calle a Matina de Azpicuety, ale také s ohledem na skutečnou právní podstatu smlouvy, jak již byla rozvinuta římskou právní vědou. Je zvláštní, že člověk tak nadané a pronikavé myslí, jako byl Luis de Molina, si neuvědomil extrémní nebezpečí spočívající v přijetí porušování všeobecných právních principů iregulárního deposita, a že tvrdil, že

se nikdy nestává, že by všichni vkladatelé potřebovali svoje peníze tak, že by neponechali v depozitech mnoho tisíc du-

⁹⁸ Luis de Molina, *Tratado sobre los cambios*, editor a předmluva Francisco Gómez Camacho (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1991), s. 137–140. Původní vydání Cuenca, 1597.

⁹⁹ Luis de Molina, *Tratado sobre los préstamos y la usura*, editor a předmluva Francisco Gómez Camacho (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1989), s. 13. Původní vydání Cuenca, 1597.

kátů, se kterými bankéři mohou podnikat a dosahovat zisku nebo utrpět ztrátu.¹⁰⁰

Molina nerozpoznává, že takto je porušen cíl či základní účel smlouvy (úschova a péče o vklady) a také je dáván popud k všemožným nelegálním obchodům a nepravostem, které nevyhnutelně způsobují ekonomickou recesi a krachy bank. Není-li respektován tradiční právní princip vyžadující neustálé udržování *tantundem* k dispozici vkladateli, neexistuje žádný jasný návod, jak zabránit krachům bank. Kromě toho je zjevné, že takové vágní a povrchní rady jako „snažit se jednat opatrně“ a „nezapojovat se do riskantních obchodů“ nedostačují k prevenci velmi škodlivých ekonomických a společenských účinků bankovníctví částečných rezerv. Luis de Molina se každopádně alespoň obtěžuje uvést, že

Je důležité varovat, že [bankéři] smrtelně hřeší, pokud použijí pro svoje vlastní obchody tolik z peněz, které mají v depozitech, že později nemohou v pravý čas odevzdat částky, které vkladatelé požadují nebo přikazují k platbě na vrub svých uložených prostředků... Kromě toho smrtelně hřeší, zapojí-li se do obchodů znamenajících riziko, že nebudou schopni vrátit vklady. Například pokud pošlou tolik zboží do zámorí, že pokud by se loď potopila nebo by ji zajali piráti, nebyli by schopni vyplatit depozita, ani pokud by prodali všechna svoje aktiva. *A nejsou vinni smrtelným hříchem, jen když obchod skončí špatně, ale i když skončí dobře. To kvůli podstoupenému riziku, že poškodí vkladatele a ručitele za vklady, které sami získávají.*¹⁰¹

Toto varování Luise de Moliny považujeme za obdivuhodné, ale zároveň jsme ohromeni tím, že si neuvědomuje hluboký rozpor mezi svým varováním a svým výslovným přijetím „opatrného“ bankovníctví částečných rezerv. Faktem je, že bez ohledu na to, jak opatrní bankéři jsou, jediným spolehlivým způsobem, jak se vyhnout riziku a zajistit, že depozita budou

¹⁰⁰ Molina, *Tratado sobre los cambios*, s. 137.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 138–139; kurzíva přidána.

neustále k dispozici vkladatelům, je udržovat trvale stoprocentní rezervní poměr.¹⁰²

5

NOVÝ POKUS O LEGITIMNÍ BANKOVNICTVÍ: AMSTERODAMSKÁ BANKA. BANKOVNICTVÍ V 17. A 18. STOLETÍ

AMSTERODAMSKÁ BANKA

Poslední vážný pokus založit banku postavenou na obecných právních principech peněžního iregulárního deposita a usta-

¹⁰² Po Molinovi byl vedoucím učencem s podobným pohledem na bankovníctví Juan de Lugo, rovněž jezuita. Z toho vyplývá, že v otázce bankovníctví existovaly v salamanské škole dva proudy myšlení: jeden, který byl zdravý, teoreticky dobře podložený, blízký k budoucí měnové škole a zastoupený Saraviou de la Calle, Martínem de Azpilcuetou a Tomásem de Mercadem; a druhý, více nakloněný pošetilostem inflacionismu a bankovníctví částečných rezerv, a blízký budoucí bankovní škole. Luis de Molina, Juan de Lugo a v mnohem menší míře Domingo de Soto byli zástupci tohoto proudu. V kapitole 8 tuto tezi vyložíme detailněji. Nyní bychom jen rádi zdůraznili, že Juan de Lugo šel v Molinových stopách a dával bankéřům zvláště jasné varování:

Qui bene advertit, eivsmodi bancarios depositarios peccare graviter, & damno subsequuto, cum obligatione restituendi pro damno, quoties ex pecuniis apud se depositis tantam summam ad suas negotiationes exponunt, ut inhabiles maneant ad solvendum depositibus, quando suo tempore exigent. Et idem est, si negotiationes tales aggrediantur, ex quibus periculum sit, ne postea ad paupertatem redacti pecunias acceptas reddere non possint, v. g. si euenrus ex navigatione periculosa dependeat, in qua navis hostium, vel naufragij periculo exposita sit, qua iactura sequunta, ne ex proprio quidem patrimonio solvere possint, sed in creditorum, vel fideiussorum damnum cedere debet. (R. P. Joannis de Lugo Hispalensis, s. I., *Disputationum de iustitia et iure tomus secundus*, Disp. 28, oddíl 5 [Lyon: Sumptibus Petri Prost, 1642], s. 406–407)

novit efektivní systém vládní kontroly za účelem adekvátní definice a obrany majetkových práv vkladatelů proběhl se založením Amsterodamské městské banky v roce 1609. Amsterodamská banka byla založena po období velkého měnového chaosu a podvodného soukromého bankovníctví (s částečnými rezervami). S cílem učinit přítrž tomuto stavu věcí a znovu zavést pořádek do finančních vztahů začala fungovat 31. ledna 1609 a byla nazvána Směnečnou bankou.¹⁰³ Charakteristickým znakem Amsterodamské banky od jejího vytvoření bylo její podřízení univerzálním právním principům iregulárního deposita. Konkrétněji řečeno, byla založena na principu, že povinností banky přijímající vklad v rámci smlouvy o peněžním iregulárním depositu je udržovat neustále vkladateli k dispozici *tantundem*; tj. udržovat trvale stoprocentní rezervní poměr z vkladů „na požádanou“. Toto opatření mělo zajistit legitimní bankovníctví a předejít nepravostem a bankovním krachům, které se historicky vyskytly ve všech zemích, kde se stát neobtěžoval zakázat a prohlásit za nezákonnou zpronevěru peněz z vkladů na požádání v bankách a naopak obvykle nakonec poskytl bankám všemožná privilegia a licence povolující jejich podvodné operace výměnou za příležitost využít je pro rozpočtové účely.

Po velmi dlouhou dobu, více než 150 let, Amsterodamská banka svědomitě plnila závazek, se kterým byla založena. Je prokázáno, že během prvních let existence, mezi lety 1610 a 1616, se jak vklady, tak hotovostní rezervy v bance blížily jednomu milionu florénů. Mezi lety 1619 a 1635 vklady činily téměř čtyři miliony florénů a hotovostní rezervy převyšovaly tři a půl milionu. Po tomto mírném nesouladu byla rovnováha obnovena v roce 1645, kdy se deposita rovnala 11 288 000 florénů a hotovostní rezervy dosahovaly 11 800 000 florénů. Rovnováha i růst byly víceméně stabilní a v 18. století, mezi lety

¹⁰³ Ohledně kuriózního odkazu na veřejné banky v Seville (a Benátkách) jako na vzory (!) pro Amsterodamskou banku, který je obsažen v petici předních holandských obchodníků adresované městské radě Amsterodamu, viz José Antonio Rubio Sacristán, „*La fundación del Banco de Amsterdam (1609) y la banca de Sevilla*“.

1721 a 1722, se vklady v bance rovnaly celkem 28 milionům florénů a její zásoba hotovosti dosahovala skoro této částky, 27 milionů. Tento velký růst objemu deposit v Amsterodamské bance měl kromě jiných příčin původ i v její roli coby útočiště pro kapitál prchající před šílenou inflační spekulací, kterou způsobil systém Johna Lawa ve Francii ve 20. letech 17. století. Tímto tématem se budeme zabývat později. Toto pokračovalo až do roku 1772, kdy se vklady i hotovostní rezervy rovnaly 28 až 29 milionům florénů. Jak je zjevné, Amsterodamská banka během celého tohoto období prakticky *udržovala stoprocentní hotovostní rezervy*. To jí umožnilo během všech krizí uspokojit jeden každý požadavek na hotovostní výběr uložených florénů. To platilo v roce 1672, kdy panika způsobená francouzskou hrozbou způsobila masivní výběry peněz nizozemských bank, z nichž většina musela pozastavit platby (jako banky v Rotterdamu a Middelburgu). Amsterodamská banka byla výjimkou a logicky neměla potíže s navrácením deposit. Výsledkem byla vzrůstající a trvalá důvěra v její zdraví a banka se stala objektem obdivu tehdejšího civilizovaného ekonomického světa. Pierre Vilar uvádí, že v roce 1699 francouzský velvyslanec napsal ve zprávě pro svého krále:

Ze všech měst Sjedinčených provincií Amsterdam bezpochyby vyniká velkolepostí, bohatstvím, i rozsahem svého obchodu. Je málo měst, dokonce v Evropě, která by se mu v druhých dvou ohledech vyrovnala; jeho obchod se rozprostírá po obou polovinách glóbu a jeho bohatství je tak velké, že během války poskytoval až padesát milionů ročně, ne-li více.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Pierre Vilar, *A History of Gold and Money, 1450–1920*, překl. Judith White (Londýn: NLB, 1976), s. 207. Údaje o vkladech a rezervách, jež jsme citovali v textu, jsou také k nalezení zde na s. 208–209. Dvě další evropské banky vytvořené podle vzoru Amsterodamské banky byly Benátská banka a Hamburská banka. Obě byly založeny v roce 1619. I když ta první nakonec porušila striktní povinnost pečovat o vklady a zmizela v roce 1797, Hamburská banka fungovala regulérněji a přežila až do sloučení s Reichsbank v roce 1873. J. K. Ingram, „Banks, Early European“, v *Palgrave's Dictionary of Political Economy*, Henry Higgs, ed. (Londýn: Macmillan, 1926), sv. 1, s. 103–106.

V roce 1802, kdy se Amsterodamská banka, jak nyní uvidíme, začala kazit a porušovat principy, na nichž byla založena, se stále těšila mimořádné prestiži – tak velké, že francouzský konzul v Amsterodamu poznamenal:

Na konci námořní války, která uvěznila poklady dolů ve španělských a portugalských koloniích je Evropa najednou zaplavena zlatem a stříbrem v množstvích vysoce převyšujících potřebu, takže by jejich hodnota klesla, pokud by byly dány do oběhu všechny najednou. Co v takové situaci udělali občané Amsterodamu? Uložili kov v ingotech v bance, která je pro ně skladovala za velmi nízkou cenu, a vybírali jej kousek po kousku, aby jej posílali do různých zemí podle toho, jak rostl kurz. Tyto peníze, které, pokud by jim bylo dovoleno přitéci příliš rychle, by nadměrně zvýšily ceny všeho, k velké ztrátě všech, kdo žijí s pevnými a omezenými příjmy, byly potom postupně šířeny mnoha cestami a daly život průmyslu a podpořily obchod. Amsterodamská banka tedy nejednala pouze v zájmu obchodníků tohoto města; celá Evropa je jí zavázána za větší stabilitu cen, rovnováhu směny a stálejší poměr mezi oběma kovy, z nichž jsou raženy mince; a pokud banka nebude znovu ustanovena, potom by se dalo říci, že velký systém obchodu a politické ekonomie civilizovaného světa bude bez základního dílu svého soustrojí.¹⁰⁵

Vidíme tedy, že Amsterodamská banka se nesnažila dosáhnout nadměrného zisku podvodným užitím vkladů. Namísto toho se držela pokynů Saravii de la Calle a dalších, které jsme zmínili, a spokojila se s mírnými výnosy z poplatků za opatrování deposit a s malým příjmem získaným výměnou peněz a prodejem puncovaných kovových ingotů. Tento příjem byl nicméně více než dostatečný k pokrytí provozních a administrativních nákladů banky a k vytvoření jistého zisku a zachování poctivé instituce, jež plnila všechny svoje závazky.

Velkou prestiž Amsterodamské banky dokazuje také odkaz na ni obsažený v zakládací listině španělské Banco de San

¹⁰⁵ Vilar, *A History of Gold and Money, 1450–1920*, s. 209.

Carlos z roku 1782. I když tato banka od svého samého počátku postrádala záruky přítomné v Amsterodamské bance a byla založena se záměrem používat svoje deposita, autoritu a důvěryhodnost, aby pomohla financovat státní pokladnu, nemohla uniknout nezměrnému vlivu Nizozemské banky. Článek XLIV tedy stanoví, že soukromé osoby mohou držet vklady nebo

ekvivalentní prostředky v hotovosti v samotné bance a komukoli, kdo si přeje provést vklady, to bude umožněno, buď za účelem vystavování šeků na peníze, nebo jejich postupného vybrání, takže tak bude zbaven nutnosti provádět platby osobně, jelikož jeho šeky budou bankou přijímány k výplatě. Akcionáři na svém prvním zasedání určí částku na každý tisíc, kterou musí obchodníci za svoje vklady bance platit, *jak činí v Holandsku*, a dohodnou všechna další ustanovení týkající se poskytování slev.¹⁰⁶

DAVID HUME A AMSTERODAMSKÁ BANKA

Znakem enormní prestiže Amsterodamské banky mezi učenci a intelektuály i mezi obchodníky je výslovná zmínka Davida Huma o ní v jeho eseji *Of Money*. Tato esej se spolu s jinými poprvé objevila v knize nazvané *Political Discourses* vydané v Edinburghu v roce 1752. David Hume v ní vyjadřuje svůj odpor k papírové měně a hájí názor, že jediná solventní finanční politika je taková, která nutí banky dodržovat stoprocentní

¹⁰⁶ Citujeme přímo z výtisku *Real Cédula de S. M. y Señores del Consejo, por la qual se crea, erige y autoriza un Banco nacional y general para facilitar las operaciones del Comercio y el beneficio público de estos Reynos y los de Indias, con la denominación de Banco de San Carlos baxo las reglas que se expresan* (Královské charty Jeho Výsosti a členů Rady, kterou se zakládá, buduje a povoluje univerzální národní banka, aby podporovala obchod a veřejné blaho těchto království a Nového světa), vytiskl Pedro Marín (Madrid, 1782), s. 31–32; kurzíva přidána. Vynikající profil historie Banco de San Carlos napsal Pedro Tedde de Lorca pod názvem *El banco de San Carlos, 1782–1829* (Madrid: Banco de España a Alianza Editorial, 1988).

rezervní poměr v souladu s tradičními právními principy peněžního deposita. Hume dochází k závěru, že

snážít se uměle rozhojnit takový úvěr nemůže být v zájmu žádného obchodujícího národa; ale musí je to uvést do nevhody zvýšením množství peněz nad jejich přirozený poměr k práci a zboží, a tedy zvýšením jejich cen pro obchodujícího výrobce. A z tohoto pohledu je nutno připustit, že *žádná banka nemůže být tak prospěšná jako ta, která dala všechny přijaté peníze pod zámeček a nikdy nezvýšila množství platidel navrácením části svých rezerv do oběhu, jak je obvyklé. Veřejná banka by mohla odříznout většinu obchodů soukromým bankéřům a prostředníkům; a i když by stát nesl náklady na platy ředitelů a pokladníků takové banky (protože podle předchozího předpokladu by na svých obchodech nedosahovala zisku), prospěch pro národ pramenící z nízké ceny práce a zničení papírového úvěru by byl dostatečnou náhradou.*¹⁰⁷

Hume nemá úplnou pravdu, když tvrdí, že banka by nedosahovala zisku, jelikož její poplatky za úschovu by dostačovaly k pokrytí provozních nákladů a mohly by dokonce vytvořit mírné zisky, tak jak tomu bylo v Amsterodamské bance. Jeho analýza je ovšem kategorická a odhaluje, že při obhajobě založení veřejné banky s těmito vlastnostmi myslel na úspěch Amsterodamské banky a příklad, kterým tehdy byla již přes sto let. Třetí vydání jeho *Essays and Treatises on Several Subjects*, vydané ve čtyřech svazcích v Londýně a Edinburghu v letech 1753–1754, obsahuje poznámku odkazující na větu „žádná banka nemůže být tak prospěšná jako ta, která dala všechny přijaté peníze pod zámeček“. Poznámka pod čarou č. 4 obsahuje následující slova: „Tak tomu je v případě Amsterodamské banky“. Zdá se, že Hume poznámku napsal, aby jasněji zdůraznil svůj názor, že Amsterodamská banka byla ideálním vzorem banky. Hume nebyl první, kdo navrhl stoprocentní povinné rezervy pro banky. Před ním to byli například Jacob Vanderlint (1734) a zvláště ředitel královské mincovny Joseph Harris, podle

¹⁰⁷ Citujeme ze s. 284–285 výborného nového vydání Humova díla, *Essays: Moral, Political and Literary*, editor Eugene F. Miller, vydal Liberty Fund, Indianapolis 1985; kurzíva přídána.

kterého byly banky užitečné, dokud „nevydávaly žádné bankovky bez odpovídající hodnoty ve skutečném podkladu.“¹⁰⁸

SIR JAMES STEUART, ADAM SMITH
A AMSTERODAMSKÁ BANKA

Sir James Steuart nám nabízí důležitý pohled současníka na fungování Amsterodamské banky ve svém pojednání vydaném v roce 1767 nazvaném *An Enquiry into the Principles of Political Oeconomy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations*. V kapitole 39 druhého svazku předkládá analýzu „oběhu peněz Amsterodamskou bankou“. Podle něj „každý šilink zapsaný v účetních knihách banky je skutečně pod zámkem v podobě mincí v pokladnici banky“. Přesto píše:

I když podle předpisů banky nemohou být žádné mince vydány osobě, která je požaduje v důsledku svého úvěru v bance, přesto nemám nejmenší pochybnosti, že *úvěry zapsané v knihách banky a hotovost v pokladnicích, která je vyrovnává, mohou utrpět rozdílné přírůstky a poklesy podle větší či menší poptávky po bankovních penězích*.¹⁰⁹

Steuart každopádně poznamenává, že činnosti banky jsou „prováděny v nejvyšší tajnosti“, v souladu s tradičním nedostatkem otevřenosti v bankovníctví, což je zvláště významné v případě Amsterodamské banky, jejíž stanovy a fungování vyžadovaly udržování trvalého stoprocentního rezervního poměru. Má-li Steuart pravdu, a tento poměr byl čas od času porušován, potom je logické, že se banka tehdy snažila tento fakt za každou cenu uchovat v tajnosti. Přestože existují náznaky,

¹⁰⁸ Citováno v Rothbard, *Economic Thought Before Adam Smith*, s. 332–335 a 462.

¹⁰⁹ Citujeme z původního vydání A. Millera a T. Cadella (Strand, Londýn, 1767), sv. 2, s. 301; před Steuartovou analýzou nacházíme zběžnější pohled na fungování banky ve slavné knize Ferdinanda Galianiho *Della moneta*. Původní vydání vydal Giuseppe Raimondi (Neapol, 1750), s. 326–328.

že na konci 70. let 18. století banka začala porušovat principy, na nichž byla založena, Adam Smith v roce 1776 v knize *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* ještě potvrzoval, že

Amsterodamská banka tvrdí, že z deposit u ní uložených vůbec nic nepůjčuje a že za každý zlatý, na který poskytne ve svých knihách úvěr, chová ve svých sklepeních hodnotu buď v penězích, nebo v drahém kovu v prutech. Že má ve svých sklepeních všechny ty peníze a ten drahý kov v prutech, na které jsou dosud platné stvrzenky, jež mohou být kdykoli předloženy k výplatě, a které vlastně z banky neustále odcházejí a zase se do ní vrací, o tom věru nelze pochybovat. ... Avšak žádnému článku víry se v Amsterdamu nevěří tak pevně jako tomu, že ke každému zlatému, který obíhá jako bankovní peníze, leží v pokladu banky příslušný zlatý ve zlatě nebo stříbře.¹¹⁰

Adam Smith pokračuje s tím, že samo město garantovalo fungování banky tak, jak bylo popsáno výše, a že byla v řízení čtyř starostů, kteří se každým rokem střídali. Každý starosta navštívil pokladnice, porovnal jejich obsah hotovosti se záznamy o vkladech v knihách a s velkou obřadností pod přísahou prohlásil, že se shodují. Smith ironicky podotýká, že „v této rozšafné a nábožné zemi přísaha dosud něco znamená“.¹¹¹ Svůj komentář uzavírá s tím, že všechny tyto postupy stačily jako záruka naprostého bezpečí vkladů v bance, což bylo prokázáno během různých nizozemských politických revolucí. Žádná z vítězných strany nikdy nemohla obvinít tu předchozí z nepoctivosti při řízení banky. Jako příklad Smith zmiňuje, že dokonce i v roce 1672, kdy francouzský král vpochoďoval do Utrechtu a Holandsku hrozilo dobytí cizí mocností, banka uspokojila požadavky na výplatu vkladů na požádání do

¹¹⁰ Citujeme přímo z původního vydání, Adam Smith, *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (Londýn: W. Strahan a T. Cadell, Strand, 1776), sv. 2, s. 72–73 [česky *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (Praha: Liberální institut, 2001), s. 427, pozn. překl.].

¹¹¹ *Ibid.*, s. 73 (česky s. 427).

posledního. Jak jsme uvedli dříve, to bylo ještě přesvědčivější posilou důvěry veřejnosti v naprostou solventnost banky.

Jako dodatečný důkaz, že Amsterodamská banka dodržovala stoprocentní rezervní poměr, Smith nabízí historku, že některé mince vybrané z banky byly patrně poškozeny požárem v budově, který banku postihl brzy po jejím založení v roce 1609, což nasvědčuje tomu, že banka tyto peníze skladovala po více než 150 let. A konečně, v přísném souladu s právní podstatou smlouvy o iregulárním depositu, která vyžaduje, aby to byli vkladatelé, kdo platí bance, Adam Smith uvádí, že zisk banky pocházel z poplatků za úschovu:

Banka přináší městu Amsterodamu značné příjmy. Kromě výše zmíněného jakéhosi nájemného za uskladnění platí každá osoba hned při otevření bankovního účtu poplatek ve výši deseti zlatých a za každý nový účet tři zlaté stuivery; za každý převod platí dva stuivery; a pokud převádí méně než tři sta zlatých, šest stuiverů, což je opatření proti uzavírání velkého množství malých obchodů.¹¹²

Adam Smith píše i o dalších zdrojích zisku, které jsme již zmínili, jako byla například směna peněz a prodej zlatých a stříbrných prutů.

V 80. letech 18. století ovšem Amsterodamská banka začala systematicky porušovat právní principy, na nichž byla založena, a existují důkazy o tom, že od doby čtvrté anglicko-nizozemské války se rezervní poměr drasticky snižoval, protože město požadovalo, aby mu banka půjčila značnou část svých deposit k pokrytí rostoucích veřejných výdajů. Vklady se tedy v té době rovnaly dvaceti milionům florénů, zatímco rezervy v trezorech činily pouhé čtyři milióny florénů ve zlatě; což ukazuje, že banka nejenže porušila princip opatrování vkladů, na němž byla založena a fungovala po více než 170 let, ale i že se rezervní poměr snížil ze 100 na méně než 25 procent. To znamenalo konečnou ztrátu dlouholeté reputace banky:

¹¹² Ibid., s. 74 (česky s. 428).

objem vkladů se v tomto bodě začal postupně snižovat a v roce 1820 klesl na méně než 140 tisíc florénů.¹¹³ Amsterodamská banka byla poslední bankou v dějinách, jež dodržovala stoprocentní rezervní poměr, a její zmizení znamenalo konec posledních pokusů zakládat banky na obecných právních principech. Finanční dominanci Amsterodamu nahradil finanční systém Spojeného království, mnohem méně stabilní a solventní systém založený na úvěrové expanzi a papírových penězích.

BANKY ŠVÉDSKA A ANGLIE

Amsterodamská banka byla předchůdkyní Stockholmské banky (Riksbank), jež začala fungovat v roce 1656 a byla rozdělena na dvě oddělení: jedno zodpovědné za úschovu deposit (při stoprocentních rezervách) a utvořené po vzoru Amsterodamské banky; druhé věnující se půjčkám. I když obě oddělení údajně fungovala vzájemně nezávisle, v praxi byla oddělena pouze na papíře a Riksbank standard ustanovený nizozemskou bankou brzy opustila.¹¹⁴ Švédské úřady ji v roce 1668 znárodnily a učinily z ní tak první vládní banku moderního světa.¹¹⁵ Nejenže porušovala tradiční právní principy, jež vedly Amsterodamskou banku, ale začala také s novou systematickou podvodnou praxí: vydáváním bankovek či potvrzení o vkladu na částku vyšší než skutečné vklady v hotovosti. Tak byly zrozeny bankovky spolu s lukrativní praktikou jejich vydávání v částce převyšující celkové vklady. Postupem času se tato činnost stala bankovní praxí *par excellence*, zvláště v násle-

¹¹³ Vilar, *A History of Gold and Money, 1450–1920*, s. 208. Ohledně fungování Amsterodamské banky viz také Wicksell, *Lectures on Political Economy* sv. 2, s. 75–76.

¹¹⁴ Jak si všimá Kindleberger v *A Financial History of Western Europe*, s. 52–53, systém organizace Riksbank byl v tomto smyslu předchůdcem struktury, kterou o dvě století později Peelův zákon (Bank Charter Act) z roku 1844 stanovil pro Bank of England.

¹¹⁵ Na oslavu třístého výročí Stockholmské banky v roce 1968 byl založen fond k financování každoroční Nobelovy ceny za ekonomii.

dujících staletích, kdy mátna učence, kteří si neuvědomili, že vydávání bankovek má stejné následky jako umělá úvěrová expanze a tvorba deposit, dvě činnosti, které byly, jak poznamenal A. P. Usher, jádrem bankovního podnikání od jeho počátku.

Bank of England byla vytvořena v roce 1694 také po vzoru Amsterodamské banky, vzhledem ke značnému vlivu Nizozemska na Anglii po nástupu oranžské dynastie na anglický trůn. Banka ovšem nebyla založena se stejnými právními zárukami péče o vklady jako Amsterodamská banka. Namísto toho bylo od počátku jedním z jejích hlavních cílů pomoci financovat veřejné výdaje. Přestože tedy Bank of England měla zastavit rozšířené systematické nepravosti páchané soukromými bankéři i vládou, v praxi tento cíl nebyl z uvedeného důvodu nikdy splněn.¹¹⁶ Krátce řečeno, Bank of England navzdory svému privilegovanému postavení coby bankéř vlády, monopolu na omezené ručení v Anglii a exkluzivnímu oprávnění vydávat bankovky nakonec zkrachovala. V důsledku systematického zanedbávání povinnosti pečovat o vklady a její praxe poskytování půjček a záloh státní pokladně z vkladů v bance nakonec Bank of England v roce 1797, po všemožných kuriózních zvratech, jako byla bublina South Sea Company, zmrazila platby.¹¹⁷ Ve stejném roce, kdy bylo Bank of England

¹¹⁶ Například Karel I. v roce 1640 následoval politiku prováděnou ve Španělsku o sto let dříve svým jmenovcem císařem Karlem V. a zabavil zlato a cennosti uložené v londýnském Toweru, čímž zcela zničil reputaci mincovny jako bezpečného místa pro cennosti. O 32 let později Karel II. také nedostal svým povinnostem a zapříčinil, že královská pokladna pozastavila platby, a způsobila tak krach mnoha soukromých bank, které koruně poskytly úvěry nebo nakoupily státní dluhopisy za prostředky z vkladů na požádanou. Viz Kindleberger, *A Financial History of Western Europe*, s. 53–54.

¹¹⁷ V roce 1720 Společnost jižních moří (South Sea Company) zosnovala ambiciózní plán na převzetí britského státního dluhu za určitou peněžní sumu. Tato společnost měla původ ve straně Toryů, stejně jako Bank of England, a měla pomoci financovat válku. Na oplátku vláda poskytla privilegia určitým společnostem. Skutečným záměrem prosazovatelů South Sea Company bylo spekulovat s akciemi firmy, jelikož vládní obligace byly akceptovány jako platba za nové akcie.

zakázáno vyplácet vklady v hotovosti, bylo také vyhlášeno, že daně a dluhy jsou splatné v bankovkách vydaných bankou, a byl učiněn pokus omezit půjčky a zálohy vládě.¹¹⁸ To

Během onoho roku Bank of England poskytla úvěry na koupi vlastních cenných papírů, stejně jako South Sea Company. To spustilo inflační proces, při kterém cena akcií společnosti i banky vystoupala do obrovských výšin a vytvořila tak obrovské zisky. Spekulanti, mezi nimi mnoho zaměstnanců společnosti, těchto výhod využili. Část zisků byla investována do půdy, jejíž cena také významně stoupla. Všechna tato spekulativní a inflační mánie skončila náhle v létě roku 1720, ve stejné době, kdy se v Paříži začala rozpadat síť spekulací Johna Lawa. Jakmile ceny začaly klesat, bylo prakticky nemožné jejich pádu zabránit. Cena akcií South Sea Company spadla ze 775 bodů v září na 170 v půli října a akcie Bank of England spadly za pouhý měsíc z 225 na 135 bodů. Parlament reagoval schválením Bubble Act, který nadále výrazně omezil zakládání korporací. Finanční problém byl ovšem vyřešen až v roce 1722 a po mnoha těžkých jednáních. V tomto roce parlament schválil dohodu mezi Bank of England a South Sea Company o tom, že banka dostane 4 miliony liber z kapitálu společnosti skrze roční platby pěti procent garantované státní pokladnou. Viz též konec poznámky pod čarou 43 v kapitole 7.

¹¹⁸ Od tohoto okamžiku mnoho teoretiků, zvláště ve Spojených státech, poukazovalo na velké nebezpečí pro individuální svobodu představované implicitním nebo explicitním spojenectvím mezi bankéři a vládou. Tento typ spojenectví byl vyjádřen trvalým, systematickým poskytováním privilegií s cílem umožnit bankám porušit svoje právní závazky pozastavením vyplácení vkladů v hotovosti. Například americký senátor druhé poloviny 18. století John Taylor tuto praxi zařadil mezi skutečné podvody a prohlásil, že „za naší mírné politiky možná můžeme zločiny bank spočítat, ale žádná čísla nemohou zaznamenat jejich tresty, protože nikdy potrestány nejsou“. Viz John Taylor, *Construction Construed and Constitutions Vindicated* (Richmond, Va.: Shepherd and Pollard, 1820; New York: Da Capo Press, 1970), s. 182–183. Dalším velmi zajímavým dílem o tomto tématu je článek Jamese P. Philbina nazvaný „An Austrian Perspective on Some Leading Jacksonian Monetary Theorists“, vydaný v *Journal of Libertarian Studies* 10, č. 1 (podzim 1991): 83–95, zvláště s. 89. Murray N. Rothbard napsal úžasné shrnutí vzniku bankovníctví částečných rezerv v raných Spojených státech: „Inflation and the Creation of Paper Money“, kapitola 26 v *Conceived in Liberty*, sv. 2: „Salutary Neglect“: *The American Colonies in the First Half of the 18th Century* (New York: Arlington House, 1975), s. 123–140; 2. vyd. (Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 1999).

byl úsvit moderního bankovního systému založeného na částečném rezervním poměru a centrální bance coby věřiteli poslední instance. V kapitole 8 detailně probereme důvody, proč byly centrální banky vytvořeny, jejich roli a teoretickou neschopnost ji plnit, a také spor centrální bankovnictví versus svobodné bankovnictví a jeho vliv na různé teorie peněz, bankovnictví a hospodářských cyklů. Tato kapitola by ovšem nebyla úplná bez stručné zmínky o vývoji bankovnictví a papírových peněz ve Francii 18. století.

JOHN LAW A BANKOVNICTVÍ VE FRANCII 18. STOLETÍ

Historie peněz a bankovnictví ve Francii 18. století je úzce spojena se skotským finančníkem Johnem Lawem a „systémem“, který zde vymyslel a uvedl do praxe. Law přesvědčil francouzského regenta Filipa Orleánského, že ideální banka je taková, která používá přijaté vklady, protože tento zvýšený objem peněz v oběhu „stimuluje“ ekonomický růst. Lawův systém, stejně jako ekonomický intervencionismus obecně, vzešel ze tří odlišných, i když propojených faktorů. Za prvé z ignorace tradičních právních a morálních principů, zvláště požadavku na neustálé opatrování sta procent uložených peněz. Za druhé z argumentační chyby, která jako by ospravedlňovala porušování právních principů, pokud je tak rychle dosaženo zdánlivě užitečných cílů. Za třetí z faktu, že vždy budou existovat určití jedinci, kteří v navrhovaných reformách vidí příležitost k obrovskému zisku. Kombinace těchto tří faktorů dovolila politickému snílkovi, jako byl Law, spustit jeho „bankovní systém“ ve Francii počátku 18. století. Jakmile banka získala důvěru lidí, začala vydávat bankovky daleko převyšující vklady k dispozici a poskytovat z vkladů úvěry. Objem bankovek v oběhu velmi rychle rostl a výsledkem byl logicky umělý ekonomický boom. V roce 1718 byla banka znárodněna (stala se královskou bankou) a začala chrlit ještě více bankovek a poskytovat ještě více úvěrů. To podpořilo akciové spekulace obecně, a konkrétně spekulativní nákupy a prodeje akcií Lawovy *Compagnie de la Louisiane ou d'Occident*

neboli Mississippské obchodní společnosti, jež měla podporovat obchod a kolonizaci tohoto francouzského území v Americe. V roce 1720 už byly absurdní rozměry finanční bubliny jasné. Law se zoufale snažil stabilizovat cenu akcií společnosti a hodnotu papírových peněz svojí banky: banka a obchodní společnost byly sloučeny, akcie společnosti prohlášeny za zákonné platidlo, mince ztratily část své váhy ve snaze obnovit jejich poměr k bankovkám atd. Vše bylo ale marné a inflační bublina splaskla a zruinovala tak nejen banku, ale i mnoho francouzských investorů, kteří bance a obchodní společnosti dali svoji důvěru. Ztráty byly tak těžké a utrpení tak nezměrné, že po více než sto let bylo ve Francii dokonce považováno za faux pas vyslovit slovo „banka“, které bylo po nějaký čas synonymem pro „podvod“.¹¹⁹ Neštěstí inflace postihlo Francii znovu o několik desetiletí později, jak ukazuje měnový chaos během revolučního období a nekontrolované vydávání *asignátů* v té době. Všechny tyto jevy zanechaly trvalou stopu v kolektivní psyché Francouzů, kteří jsou si dodnes vědomi vážných nebezpečí inflace papírových peněz a zachovávají zvyk skladovat značná množství zlatých mincí a ingotů. Francie je dokonce spolu s Indií jednou ze zemí, kde lidé drží největší soukromé zásoby zlata.

Nehledě na vše výše uvedené a navzdory jeho nešťastnému bankovnímu experimentu však John Law učinil i jisté přínosy

¹¹⁹ Detailní popis Lawova proslulého bankovního krachu ve Francii z pera učence s osobní znalostí událostí najdeme v knize *Della moneta* Ferdinanda Galianiho, s. 329–334; a v kapitolách 23 až 35 druhého svazku *An Enquiry into the Principles of Political Oeconomy* sira Jamese Steuarta (s. 235–291). Poučná a teoreticky důkladná analýza finančních, peněžních a bankovních systémů ve Francii 18. století je obsažena v článku F. A. Hayeka „First Paper Money in Eighteenth Century France“, poprvé vydaném jako kapitola 10 v knize *The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History*, sv. 3 v *The Collected Works of F. A. Hayek*, W. W. Bartley III a Stephen Kresge, eds. (Londýn a New York: Routledge, 1991), s. 155–176. Nejlepší životopis Johna Lawa napsal Antoin E. Murphy, *John Law: Economic Theorist and Policy Maker* (Oxford: Clarendon Press, 1997).

k měnové teorii. I když nemůžeme přijmout jeho inflacionistické a proto-keynesiánské názory, musíme spolu s Carlem Mengerem uznat, že Law byl první, kdo formuloval zdravou teorii o spontánním, evolučním původu peněz.

RICHARD CANTILLON A PODVODNÉ PORUŠOVÁNÍ SMLOUVY O IREGULÁRNÍM DEPOSITU

Je pozoruhodným faktem, že tři z nejvýznamnějších monetárních teoretiků 18. a raného 19. století byli bankéři: John Law, Richard Cantillon,¹²⁰ a Henry Thornton. Všechny jejich banky zkrachovaly.¹²¹ Sám Cantillon unikl poměrně bez újmy, nejen proto, že svoji riskantní spekulaci včas zastavil, ale také (a hlavně) díky velkým ziskům, kterých podvodně nabyl porušením povinnosti pečovat o majetek svých zákazníků.

Cantillon zjevně porušil smlouvu o iregulárním depositu, v tomto případě ovšem nešlo o peněžní depositum, ale o akcie Mississippské obchodní společnosti založené Johnem Lawem. Cantillonův podvodný plán byl následující: vypůjčoval velké

¹²⁰ Richard Cantillon byl prvním, kdo trvil, že „bezpečné“ bankovníctví lze provádět i s pouze desetiprocentním rezervním poměrem: „Dans ce premier exemple la caisse d'un Banquier ne fait que la dixième partie de son commerce“. Viz s. 400 v původním vydání *Essai sur la nature du commerce en général*, vydáno anonymně v Londýně, Fletcher Gyles in Holborn, 1755. Je neuvěřitelné, že to Murray Rothbard ve své brilantní studii o Cantillonovi nezmiňuje. Viz Rothbard, *Economic Thought Before Adam Smith*, s. 345–362.

¹²¹ Připouštíme, že Thorntonova banka zkrachovala až po jeho smrti, v prosinci 1825. Viz s. 34–36 „Úvodu“ F. A. Hayeka ke knize Henryho Thorntona *An Inquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain*, původně vydáno v roce 1802, přetisk Augustus M. Kelley, 1978. A. E. Murphy také poznamenává, že Law a Cantillon sdílejí nešťastnou „odlišnost“: byli jedinými ekonomy, mimo Antoinea de Montchrétiena, obviněnými z vraždy a dalších zločinů. Viz A. E. Murphy, *Richard Cantillon: Entrepreneur and Economist* (Oxford: Clarendon Press, 1986), s. 237. Thorntonova náboženská a puritánská pověst ho alespoň ochránila před obviněním z takových ohavností.

sumy peněz zákazníkům, aby jim umožnil nakoupit akcie společnosti, za podmínky, že akcie zůstanou coby zástava v Cantillonově bance jako iregulární depositum, v tomto případě zastupitelných a nerozlišitelných akcií. Cantillon později *bez vědomí klientů* uložené cenné papíry zpronevěřil – prodal je, když si myslel, že tržní cena je vysoko, a peníze z prodeje si ponechal. Jakmile akcie ztratily prakticky veškerou hodnotu, Cantillon je koupil zpět za zlomek původní ceny, obnovil deposita a zabezpečil si tučný zisk. Nakonec požadoval splacení půjček původně poskytnutých klientům, kteří peníze nebyli schopni vrátit, protože jejich zástava v bance měla téměř nulovou hodnotu. Tyto podvodné praktiky vedly k mnoha trestním i civilním žalobám na Cantillona, který poté, co byl zatčen a krátce uvězněn, musel Francii spěšně opustit a uprchnout do Anglie.

Cantillon na svoji obranu použil stejný argument, jaký během středověku tak často používali autoři odhodlaní zaměnit iregulární depositum za půjčku. Dokonce se snažil hájit tvrzením, že akcie uložené u něj jako neoznačené zastupitelné statky ve skutečnosti nepředstavovaly skutečné depositum, ale půjčku implikující úplný převod vlastnictví a disponibility na bankéře. Svoje operace tak považoval za zcela „legitimní“. Víme ovšem, že jeho právní argument je špatný, a i když depositum akcií bylo považováno za iregulární depositum zastupitelných statků, povinnost akcie opatrovat a neustále držet všechny z nich zůstala. Když Cantillon akcie ke škodě zákazníkům prodal, zjevně spáchal trestný čin zpronevěry. F. A. Hayek vysvětluje Cantillonův pokus ospravedlnit svoje podvodné jednání:

Jak později vysvětloval, jeho pohled byl, že akcie jemu předané nebyly pravým depositem, protože jejich čísla nebyla zaznamenána, ale spíše – jak bychom řekli dnes – blokovým depositem, takže žádný z jeho zákazníkům neměl nárok na konkrétní cenné papíry. Firma tak dosáhla mimořádného zisku, protože mohla nakupovat zpět za nízkou cenu akcie prodané za vysokou cenu, a mezitím kapitál, za který účtovali vysoké úroky, neztratil na hodnotě vůbec a byl namísto

toho uspořen a investován v librách. Když Cantillon, který tyto půjčky zčásti prováděl na vlastní jméno, požádal o splacení půjček spekulanty, kteří utrpěli velké ztráty, a nakonec je pohнал před soud, tito požadovali, aby zisky Cantillona a firmy z jejich akcií byly započteny proti těmto půjčkám. Obžalovali zase Cantillona před soudy v Londýně a Paříži z lichvy a podvodu. Na korespondenci mezi Cantillonem a firmou předložené soudu dokazovali, že celá transakce byla provedena pod jeho přímým řízením, a že tedy nesl osobní odpovědnost.¹²²

V další kapitole vysvětlíme, že porušení iregulárního deposita cenných papírů je z právního hlediska stejně špatné jako porušení deposita peněz a má za následek velmi podobné ekonomické a společenské škody. Dokonalým příkladem ve 20. století byl krach Barcelonské banky a dalších katalánských bank, jež systematicky přijímaly iregulární depositum cenných papírů, aniž by si je ponechávaly v úschově.¹²³ Namísto toho je s cílem vydělat používaly ve všemožných spekulativních transakcích, ke škodě jejich skutečných vlastníků, stejně jako Cantillon o dvě staletí dříve. Richard Cantillon byl surově zavražděn ve svém londýnském domě v roce 1734 po dvanácti letech soudních pří, dvou zatčeních a neustálé hrozbě uvěznění. I když oficiální verze je, že jej zavraždil a jeho tělo k nepoznání spálil jeho bývalý kuchař, který jej zabil s cílem jej oloupit, je také možné, že vraha navedl některý z mnoha věřitelů, nebo že dokonce Cantillon svoji vlastní smrt

¹²² Viz Hayek, „Richard Cantillon (1680–1734)“, kapitola 13 v *The Trend of Economic Thinking*, s. 245–293, zvl. s. 284.

¹²³ Ohledně iregulárního deposita cenných papírů a druhu zpronevěry páchané Cantillonem a později katalánskými bankéři do začátku 20. století viz *La cuenta corriente de efectos o valores de un sector de la banca catalana: su repercusión en el crédito y en la economía, su calificación jurídica en el ámbito del derecho penal, civil y mercantil positivos españoles según los dictámenes emitidos por los letrados señores Rodríguez Sastre, Garrigues, Sánchez Román, Goicoechea, Miñana y Clemente de Diego, seguidos de un estudio sobre la cuenta de efectos y el mercado libre de valores de Barcelona por D. Agustín Peláez, Síndico Presidente de la Bolsa de Madrid* (Madrid: Delgado Sáez, 1936).

fingoval, aby unikl a vyhnul se dalším letům soudních sporů a žalob proti němu, jak naznačuje A. E. Murphy, jeho nejnovější životopisec.¹²⁴

¹²⁴ Antoin E. Murphy, *Richard Cantillon: Entrepreneur and Economist* (Oxford: Clarendon Press, 1986), s. 209 a 291–297. Murphy na podporu své poslední teze uvádí tato fakta: (1) Cantillon v den předcházející vraždě zlikvidoval významnou část svého majetku; (2) tělo bylo spálené k nepoznání; (3) jeho rodina vykazovala po vraždě záhadnou lhostejnost; a (4) obviněný se choval podivně, nikdy ne jako typický vrah.